

ANADOLU VE RUMELİ COĞRAFYALARINDA FÜTÜVVET-AHİLİK DÜŞÜNCESİ İLE Şİİ-ALEVİ- BEKTAŞİ İNANÇ TELAKKİLERİNİN ETKİLEŞİMİ

THE INTERACTION OF FUTUWWA-AKHI THOUGHT AND SHĪ'Ī-'ALAWĪ-BEKTĀSHĪ BELIEFS IN ANATOLIAN AND RUMELIAN GEOGRAPHIES

EKREM ERDEM*

Sorumlu Yazar

Öz

Bu çalışmanın amacı, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Fütüvvet-Ahilik hareketi ile Şii-Alevi-Bektaşî hareketinin etkileşim noktalarını tespit etmektir. Bu maksatla, sırasıyla Alevi-Bektaşî tarzı inanç telakkilerinin Türkmen boyları üzerindeki tesiri, Fütüvvet-Ahilik düşüncesi ile Şii-Alevi-Bektaşî düşüncesi arasında inanç motifleri bakımından etkileşim noktaları, fütüvvetnamelerin Şiileşmesi ve Ahilik üzerine tesiri ve Ahiliğin zaafa uğramasında Şii ve bâtını görüşlerin etkisi incelenmiştir. Fütüvvet hareketinin özellikle Fars ve Anadolu Türk bölgelerindeki yapılanması süreçlerinde Şii-Alevi-Bektaşî hareketleri ve onların inanç ve ritüelleriyle daha fazla etkileşim halinde olduğu anlaşılmaktadır. O bakımdan, Farsça ve Türkçe fütüvvetnamelerde ve Ahiliğin diğer bazı kaynaklarında Şii inanç telakkilerinin etkisini yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Hele bazı kaynaklarda bu tesirin ileri düzeyde Safevî tarzı bir siyasi propaganda diline dönüştüğü söylenebilir. Her ne kadar etkileşimin iki yönlü olması mümkün olsa da bizim de paylaştığımız baskın görüş, Şii-İmamiye-Alevi-Bektaşî akîdelerinin ve ritüellerinin zamanla fütüvvetnamelere sirayet ettiği, hatta bu belgelerde hâkim bir dil haline geldiği ve bunun fütüvvet ve Ahilik geleneğinin pratiklerine de intikal ettiği yönündedir. Nitekim fütüvvetnamelerdeki silsile, ritüeller ve adap kuralları Sünni-sufi gelenekten ziyade Şii-Bektaşî geleneğe çok daha yakın durmaktadır. Fakat, bazı araştırmacılar 'takiyye' olarak değerlendirse de daha sonraki asırlarda bu eserlerin elle yazılan kopyalarında siyasi otoritenin (ve muhtemelen halkın) da talebiyle Sünni bir karakter kazanmaya başlamıştır. Netice itibarıyla, pek çok fütüvvetnamede yer alan bu tür bilgilerin ister bilmeden isterse propaganda amacıyla yazılınsın fütüvvet-Ahilik anlayışının ve teşkilatının zamanla zaafa ve itibar kaybına uğramasında bize göre önemli payının olduğu aşîkardır. Başka bir deyişle, Ahilik geleneğinin sonraki asırlarda devlet ve millet nezdinde saygınlığını koruyamamasının sebeplerinden birini de Şii ve bâtını görüşlerin etkisinin artmaya başlamasında aramakta fayda vardır. Nitekim özellikle 16. asırdan itibaren Osmanlı ulemasının ve Sünni sufi zümrelerin Ahilere daha mesafeli bir tutum aldıkları bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Fütüvvet, Ahilik, Şiilik, Alevilik, Bektaşîlik.

Abstract

The aim of this study is to identify the interaction points of the Futuwwa-Akhism and the

Araştırma Makalesi / Künye: ERDEM, Ekrem. "Anadolu ve Rumeli Coğrafyalarında Fütüvvet-Ahilik Düşüncesi ile Şii-Alevi-Bektaşî İnanç Telakkilerinin Etkileşimi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 37-63. <https://doi.org/10.60163/tkhebvva.1495893>

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-mail: ekremerdem@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5876-8747.

Shī'ī-'Alawī-Bektāshī movements in the Turkification and Islamization process of Anatolia and Rumelia geographies. For this purpose, the influence of 'Alawī-Bektāshī style belief concepts on the Turkmen tribes, the interaction points between the Futuwwa-Akhi thought and the Shī'ī-'Alawī-Bektāshī thought in terms of belief motifs, the Shi'itization of the futuwwatnamas and its effect on the Akhi order, and the influence of esoteric views in the weakening of the Akhism in the Shiite were examined. It is understood that the Futuwwa movement interacted more with the Shī'ī-'Alawī-Bektāshī movements and their beliefs and rituals, especially during its structuring processes in the Persian and Anatolian Turkish regions. In this regard, it is possible to see the intense influence of Shī'ī beliefs in Persian and Turkish futuwwatnamas and some other sources of Akhism. Especially in some sources, it can be said that this influence has turned into an advanced Safavid-style political propaganda language. Although it is possible for the interaction to be two-way, the dominant view that we share is that the Shī'ī-Imāmiyya-'Alawī-Bektāshī creeds and rituals have spread to the futuwwatnames over time, and even become a dominant language in these documents. Actually, this is the basis of the Futuwwa and Akhism and it is believed that it has also been transferred to the practices of the tradition. As a matter of fact, whether written unknowingly or for propaganda purposes, has a significant share in the weakening and loss of reputation of the Futuwwa-Akhi understanding and organization over time.

Key Words: Ottoman History, Futuwwa, Akhism, Shī'ism, 'Alawiyya, Bektāshīyya.

Giriş

Gençlik, yiğitlik, mertlik, delikanlılık, cömertlik, fedakârlık ve yardımseverlik gibi manaları içeren Fütüvvet, temel İslami değerlere ve genel olarak tasavvuf ahlakına uygun bir yaşam biçimi üzerinden organize olmuş ve asırlarca farklı coğrafyalarda geniş kitlelere hitap eden bir teşkilat olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, farklı zamanlarda ve coğrafyalarda farklı fütüvvet anlayışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim en başından itibaren esas olarak gençlerden oluşan bir yapıyı ifade ettiği için, çoğu müellif tarafından *gençlik fütüvveti* (Cevdet, 2008, 29-35) ya da *erkekler birliği/fütüvveti* (Taeschner, 1972, 210-211) veya mensuplarının sahip oldukları öncelikli vasıflarından ötürü *şecaat, cesaret, yiğitlik ve kahramanlık fütüvveti* veya *gaza/cihat kültürü baskın cengâverlik, alplık duygularından dolayı kılıç fütüvveti* olarak adlandırılmıştır. Esasında, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde uç bölgelerde gâziyân (alpler) ve abdalân (alperenler, dervişler) Türkmen zümrelerinin anladıkları ve icra ettikleri fütüvvet anlayışı bu minval üzere olmuştur.

Öte yandan, fütüvvetin vazgeçilmez özelliklerinden biri alicenaplık, cömertlik ve diğerkamlık (ısar sahibi olmak) olduğu için, fütüvvete *ısar fütüvveti* ya da *tasavvufi fütüvvet* veya *sûfi fütüvveti* veya da *fütüvvet tarikatı* (Köprülü, 2018b, 143) denilmiştir. Fütüvvetin bu ciheti Türk, İran, Arap ve diğer İslam illerinin çoğunda sufi anlayışla ve tarikat yapılarıyla büyük benzerliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Kuşeyri, 2017, 112-113, 305-311; Taeschner, 1972, 204; Çağatay, 1997, 18; Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 61; Ülgener, 2006, 111-121; Şeker, 2011, 19-20, 100-1007; Sarıkaya, 2002, 62; Erdem, 2021c). Özellikle Abbâsîlerin son dönemlerinde güçlü bir devlet desteğinden dolayı *devlet destekli fütüvvet* olarak telakki edilmiştir (Taeschner, 1972, 221).

Nihayet Türklerin Anadolu'ya hicreti ile birlikte aşağı yukarı tüm bu özelliklerini muhafaza ederek, baskın bir biçimde esnaf esaslı bir iktisadi teşekkül halini alan Anadolu fütüvvet anlayışı ise *Ahilik* olarak bilinir hale gelmiştir. Esas itibarıyla esnaf ve zanaatkar-sanatkâr esaslı bir *esnaf fütüvveti* olan *Anadolu fütüvveti* ya da *Ahilik*, 13. yüzyıldan itibaren Ahi Evran'ın öncülüğünde Anadolu'nun her yerinde bir meslek

sahibi genç, ahlaklı, yiğit, diğerkam ve cömert kişilerden oluşan esnaf örgütleri haline gelmiştir. Bununla birlikte, Ahiler Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde gaza/fetih ve iskân politikasının hayata geçirilmesinde Alplerle yakın temas halinde olmuşlar; böylece hem batıya doğru genişlemeyi sağlarken hem de farklı yönlerden gelen saldırı ve istilaları önlemek için yurt savunmasına katkı sunmuşlardır. Yeri geldiğinde de yönetim kademelerinde katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca hem kırsalda hem de şehirlerde iskânın tamamlanmasının yanı sıra, dini ve milli hayatın uygulamaları konusunda öncülük etmişlerdir.

Özetle ifade etmek gerekirse, Fütüvvet-Ahilik hareketinin farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda farklı toplum kesimleriyle etkileşim halinde olduğu ve sahip olduğu işlevlerin bu zaman, mekân ve grup dinamiklerinden hem etkilendiği hem de onları etkilediği bir gerçektir. Söz konusu dinamiklerden biri hiç kuşkusuz Şii-Alevi-Bektaşî inanç telakkileri ve kurumsal yapısıyla olmuştur. Zira bu karşılıklı etkileşim, zaman ve mekân bakımından her iki hareketin şartlarının büyük ölçüde denk düşmesiyle bir tür kader birliğine dönüşmüştür. Bu manada özellikle 13. yüzyılda Fars ve Anadolu coğrafyalarındaki kaçınılmaz karşılaşmalar bu iki hareketin inanç ve aksiyona dönük dinamiklerinde benzerliklere yol açmıştır. Bu durumu Fütüvvetin temel kaynaklarında ve erkanında net olarak görmek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Fütüvvet-Ahilik hareketi ile Şii-Alevi-Bektaşî hareketinin etkileşim noktalarını tespit etmektir. Bu maksatla, sırasıyla Alevi-Bektaşî tarzı inanç telakkilerinin Türkmen boyları üzerindeki tesiri, Fütüvvet-Ahilik düşüncesi ile Şii-Alevi-Bektaşî düşüncesi arasında inanç motifleri bakımından etkileşim noktaları, fütüvvetnamelerin Şiileşmesi ve Ahilik üzerine tesiri ve Ahiliğin zaafa uğramasında Şii ve bâtını görüşlerin etkisi incelenecektir.

1. Şii-Alevi-Bektaşî Tarzı İnanç Telakkilerinin Türkmen Boyları Üzerine Etkisi

13. asrın sonuna doğru Orta Asya ve İran yönünden gelen tarikat grupları arasında Sünni ve Sünni olmayan pek çok zümre vardı. Bunların bir kısmının manevi karakterleri en azından 16. yüzyıla kadar kesin çizgilerle netleşmemiş olsa da Sünni karakteri ağır basanların üst yapı olarak nitelendirilebilecek merkezi otorite ile daha yakın temas halinde olduğu bilinmektedir. İdari bürokrasi, beylik aristokrasisi, esnaf ve sanatkâr gibi diğer şehirlî unsurlar arasında giderek 'yüksek İslami anlayış' olarak telakki edilen Konya kaynaklı Mevlevilerin ekili olmaya başladığı söylenebilir. Onun içindir ki, bütün beylik merkezlerinde Mevlevihanelerin kurulması ve buralardan yayılan sufi içerikli bir entelektüel ortamın oluşması tesadüf değildir (Emecen, 2021: 160).

Öte yandan, Moğol baskısı ve bazı durumlarda devletin iskân politikası sonucu Batıya doğru göç etmek durumunda kalan Türkmen toplulukların ise, ekseriyetle gayri Sünni, Şii menşeli gözükken cengâver zümrelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Fuad Köprülü, Oğuz Aşiretlerinin İslam'ı kabul ettikleri ilk devirlerde Horasan ve Maverâünnehir sahalarında Batını inançlarla yakınlık kurduklarını; fakat bu görünürde İslamlık cilası altında, eski geleneklerinin ve dinlerinin etkisi altında bulduklarını, bu itibarla da Ehli Sünnetin katı şeriat kuralları yerine, eski yaşam tarzlarını fazla aratmayan heterodoks inanç telakkilerinin kendilerine daha uygun geldiğini söyler ve şöyle devam eder: "*Onlar eski ulusal geleneklerinin devamını sağlayacak bir dini şekilden başka bir şeye taraftar olamazlardı. Bunu ise, puruzelitizm gösterdikleri*

Batini ve aşırı Şii akımlarında buluyorlar ve adeta mezhepsel topluluklar meydana getiriyorlardı. Daha sonra Kızılbaş, Alevi, Hurufi ve Ali Allahî gibi adlar alarak Anadolu ve İranın bazı yörelerinde hala yaşayan heterodoks zümreler işte bunların torunlarıdır” (Köprülü, 1925: 10-12). Buradan hareketle, müellif, hatta eski Gök Tanrı yerine Ali’yi ikame etme gibi durumları da bunun devamı olduğunu ve bunların hiçbirinin tesadüf eseri olmadığını anlatır. Bu nedenle, uçlarda ve Balkanlarda Türklüğün ve Müslümanlığın ağırlıklı olarak bu ikinci grup dervişler vasıtasıyla yayıldığı söylenebilir. Nitekim daha sonraki dönemlerde Anadolu’daki hâkim İslam anlayışı ile Rumeli’deki hâkim İslam anlayışı arasındaki farklılığın kaynağını burada aramakta fayda vardır.

Ancak, doğudan batıya doğru cereyan eden bu olaylar Anadolu’da ilk fırsatta bazı ayaklanmaların çıkmasını da kolaylaştırıyordu. Gerçekten de Anadolu’da devlet yönetiminde, sosyal ve iktisadi şartlarda bozulma meydana geldiğinde kıyam hareketleri genellikle bu minval üzere yaşayan gruplar tarafından başlatılıyordu. Başka bir ifade ile, Osmanlı merkez yönetimi ve onun yakın irtibatında olduğu medrese ve (Sünni sufi ve esnaf) tekke çevreleri ile Rumeli Türkmen dervişleri arasındaki bu anlayış farklılığının daha sonraki asırlarda ortaya çıkan bazı siyasi gerginlikleri tetiklediği anlaşılmaktadır. Sabri Ülgener, çalkantılı dönemlerde Batini hareketlerin katkısı ihmal etmeden meseleye daha geniş bir açıdan bakarak, aslında çağın birçok siyasi çalkantı ve esintilerini tasavvufun ve özellikle Batini hareketlerin dışında anlamının, esnaf toplulukların da tasavvuf ve tarikatlardan soyutlanarak tanınmanın mümkün olmayacağını ısrarla vurgular (Ülgener, 2006: 112).

Esas itibarıyla yaylak ve kışlaklarda göçebe hayatı yaşayan “*siyah libaslı, kızıl börklü, ayakları çarıklı*” (Köprülü, 2018b: 98) bazı Türkmen aşiretleri, kısmen tarım ama çoğunlukla hayvancılıkla, atçılık ve halıcılıkla uğraşan, devlet mefhumuna yabancı, her fırsatta köylere, şehirlere ve ticaret kervanlarına saldırmaktan kaçınmayan bir anlayış ve hayat tarzına sahiptiler. Fuad Köprülü’ye göre,

“Bu Türk aşiretleri umumiyetle Müslüman olmakla beraber, ... dinin kendileri için çok muğlak ve ... ahkâmına riayetden ziyade, eski kavmi an’anelerinin zahiri Müslümanlık cilasına boyanmış basit bir şekline salık, eski Türk şamanlarının haricen İslamlaşmış bir devamından başka bir şey olmayan müfrit Alevi ve heterodoks Türkmen babalarının manevi nüfuzu altında idiler... Dini zihniyetleri de (yerleşik halktan) çok farklı olan bu göçebe aşiretlerin 13. asırda yaptıkları en büyük hareket, ... Babailer kıyâmı” dır (Köprülü, 2018b, 96-97).

Başka bir deyişle, Köprülü’ye göre, Şeriata aykırı adetleri ile eski Türk Şamanlarını hatırlatan Baba lakaplı Türkmen şeyhlerinin liderliğinde özellikle göçebelerde ve köylerde yaşayan bu topluluklar, Sünni bir tasavvufi yapılanmadan oldukça farklı olarak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Alevi taifelerine benziyorlardı. Köken olarak da Yeseviye, Kalenderiye ve Haydariye gibi tarikatlar gösterilmektedir. Özellikle Kalenderiye tarikatına mensuplarının “*saçlarını, kaşlarını sakal ve bıyıklarını tıraş ederek... dümbelleklerle ... kalabalık zümreler halinde şehirden şehre gezen, ... dini tecrübelerle kabiliyetli olmayan bekar serserilerden tereküp eden, ... sonraları ... müfrit (aşırı) Şii temayülleriyle de buluşan, ... isyankâr...*” (Köprülü, 2018b, 151) kişiler olduklarından bahsedilir. Tarikatın esası ise, kurallara bağlı olmaksızın dünyaya dair işlerden tamamen uzaklaşıp, asla geleceği düşünmemeye dayanır. Bu zümrelerin Anadolu’da Türkler arasında bu kadar rağbet görmesinin önemli sebeplerinden birinin bazı İlhanî ve Selçuklu sultanları ile Moğol ümerasının yakın ilgi duymaları ve destek vermeleri olduğu iddia edilmiştir. Bundan başka, Aşıkpaşazade’nin Abdalan-ı

Rum dediği Anadolu dervişlerinden kastedilenlerin de esas olarak bu türden Türkmen dervişlerinin olduğu ve bunların daha sonraki dönemlerde Baba İshak'ın en önemli halifesi olduğu iddia edilen Hacı Bektaş Veli'nin de tesiriyle Bektaşiliğe meylettikleri ve o isim altında temsil edildikleri söylenmiştir. Hatta bazı kaynaklar Bektaşiliğin Babailiğin bir devamı olduğunu iddia etmektedir¹. Esasında, Bektaşiliğin daha sonraki dönemlerde bu kadar popüler ve müessir olmasının temel sebebi, 14-16. yüzyıllarda yukarıda bahsi geçen heterodoks tarikatları içine alması ve Osmanlı Devleti tarafından Batı Anadolu'nun uç boylarında ve Balkanlarda İslamlaşma politikasına önemli katkı sunmasıdır (Köprülü, 2018b, 151-154; Köprülü, 2017, 36).

2. Fütüvvet-Ahilik ve Şii-Alevi-Bektaşî Düşünceleri Arasında İnanç Telakkileri Bakımından Etkileşim Noktaları

Fütüvvet düşüncesi, neredeyse insanlık tarihi kadar, en azından Hz. Peygambere kadar uzanan kadim bir düşünce ve yaşam biçimidir. Ahilik ise, özellikle 13. asırdan itibaren Anadolu'da esas olarak fütüvvetin devamı niteliğinde ama Türklerin kendilerinin ve Farsların, hatta yaşadıkları topraklardaki kadim geleneklerin bir muhassalası olarak ortaya çıkan ve giderek bir esnaf ve meslek teşekkülü haline gelen kurumsal bir anlayış olarak değerlendirilebilir (Erdem, 2021d). Fütüvvet ve Ahilik, esas olarak mezhep ya da tasavvufi bir yapılanma olmayan, ama Sünni ve Şii inanç ve sufi geleneklerle yakın ilişki içinde bulunmuş olan teşekküllerdir. Öyle ki, tarihsel olarak fütüvvet ehli ve Ahilerle bazı sufi zümreler çoğu kez karşılıklı etkileşim halinde olmuştur. Nitekim fütüvvet mensuplarının (Ahilerin) Bektaşiliğin yanı sıra Mevlevîlik, Halvetilik ve Rufailik gibi tarikatlara da intisap etme, hatta Babaî, Kadirî ve Haydarîlik ile iççelik durumlarının söz konusu olduğundan bahsedilmiştir (Köprülü, 1925, 21; Sarıkaya, 2000, 1; Eliaçık, 2018, 512). Hatta fütüvvet mensupları, kanaatimizce diğer mistik unsurların çok daha ötesinde, içinde buldukları toplumun durumuna göre sosyal, iktisadi, askeri ve idari işlevleri üstlenebilen *aktivist bir hareket* olarak rahatlıkla değerlendirilebilir.

Öte yandan, Şîa ya da Şiilik, Ehli Sünnet anlayışı dışında itikat ve muamelatıyla önemli farklılıkları olan bir mezhep oluşumudur. Şîa, genel olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin, yani imâmetin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen grupların ortak adıdır. 12. yüzyılın önemli dinler tarihi alimlerinden Şehristânî'ye (ö. 548/1153) göre daha geniş bakış açısıyla Şîa, Hz. Ali tarafını özel bir şekilde tutan topluluktur. Bu topluluğa göre, Hz. Peygamber'den gelen açık veya gizli deliller ve vasiyet Hz. Ali'nin imam olmasını; bir engel bulunmadığı takdirde imamet ondan sonra da onun neslinden olmasını gerektiriyor. Ayrıca, imamet halkın seçimi veya atama ile olamaz, Peygamberlerin bile bu yönde takdir kullanması söz konusu olamaz, zira bu mesele dinin temel esaslarından biridir. Nitekim tıpkı peygamberler gibi imamların da büyük ve küçük her tür günahattan masum olduklarına inanılır. Son olarak, takiyye hali dışında amel ve itikat bakımından tevellî ve teberri de gereklidir (Şehristânî, 2006: 132-133; Öz, 2010, 111). Şîanın ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler olsa da Hz. Osman döneminde devletin merkez ve taşra birimlerinin yönetiminde başlayan zafiyetlerle Hz. Ali

1 M.F. Köprülü ve Ö.L. Barkan, Abdalların Horasan'dan gelmiş Oğuz Türklerinden olduklarını ve Türk Şamanizminin izlerini taşıyan Alevi geleneğe mensup zümreler olduklarını iddia ederler. Bu önemli Türk tarihçilerinin kaynaklarında, söz konusu zümrelerin, aynı kaynaklarda zaman zaman Anadolu'da aşıklar, Kalenderiler, Kızılbaşlar, Aleviler diye anıldıklarını ve hepsi olmasa da bir kısmının bilhassa 16. asırdan itibaren köylerde zaviyelerde yaşayan *serseri dervişler* ya da *gezgin dervişler* diye tanındıklarından bahsedilmiştir (Barkan, 2013, 54).

tarafdarlığının artması, Hz. Ali zamanında yaşanan Cemel Vak'ası, Sıffin Savaşı, Hariciler olayı, Nehrevan Savaşı, Ali'nin bir hâricî tarafından katledilmesi, Yezid'in hilafeti ve en önemli kırılma noktası Kerbela Vak'ası olmuştur. Ardından İmamiye-İsnaaşeriyye (On İki İmam) mezhebinin kurulması ve Safevî Devleti sayesinde 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar hüküm süren siyasi bir güç olarak devam etmiştir².

Alevilik ve Bektaşilik ise, esas olarak Şii inanç motifleri üzerinden hareket etse de Anadolu'da mensupları ağırlıklı olarak Türkmen zümrelerinden oluşan, inanç ve muamelat motifleri bakımından Şiilikle bir hayli farklılıkları olan³ inanç gruplarını ifade eder. *Alevî* terimi, İslâm kültür tarihinde 'Hz. Ali soyundan gelenler' anlamında olmak üzere, Emevîler'in son dönemlerinden itibaren bilhassa oğulları Hasan ve Hüseyin'in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emîr gibi lakaplar yanında kullanılmaya başlanmıştır. Siyasi olarak da Hz. Ali taraftarlarından oluşan topluluğu ifade eder olmuştur. Bununla birlikte bu terim esas olarak Hz. Ali hakkında beslenen inançlara dair anlamları ihtiva eden bazı tarikatlar ile itikadi mezhepler (Nusayrîlik ve Kızılbaşlık) için kullanılır olmuştur (Ocak, 1989, 368-369). Yine de İslâm tarihçileri Aleviliği "13. yüzyılda Anadolu'daki sosyal ve dini kaynaşmaların bir sonucu olarak oluşmaya başlayan ve 15-16. yüzyıldaki Hurûfî ve Safevî Şiiliğinin tesirleriyle şekillenen dini bir hareket" olarak ifade ederler. Çıkış noktasında ise, Yesevî tarzı Horasan Erenlerinin, Bektaşilerin, Babailerin ve daha sonraları Abdal Musa gibi kişi ve zümrelerin etkisiyle ortaya çıkmış bir inanç hareketi olarak kabul edilir (Sarıkaya, 2000, 1).

Bektaşilik ise, adını Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den alan 13. yüzyılda başlayıp 14 ve 15. yüzyıllarda ilk dönem oluşumunu tamamlayıp, 16. yüzyılın başlarında Balım Sultan (ö. 922/1516?) ile yeni bir islahat ve örgütlenme kazanarak bugünkü formunu alan Sünni olmayan (heterodoks) bir tarikat olarak ifade edilebilir (Ocak, 1992: 373). Başlangıcında hem inanç hem de ritüeller açısından Ehli Sünnet inancına daha yakın, Yesevî tarzı bir tasavvufi yapılanma tarzında idi. Ancak, daha sonraki asırlarda (özellikle 19. yüzyıldan itibaren) Alevilikle birlikte anılır olmaya başlamış, günümüzde de genellikle Alevilik anlayışı altında birlikte mütalaa edilir olmuştur. Yine de Bektaşilik menşei itibariyle Horasan Melamiliğine dayalı tasavvufi temelde gelişmiştir (Eliaçık, 2018, 512).

Dolayısıyla, fütüvvet ve Şiilik en azından İslâm tarihinin başlarına kadar uzanan, buna karşılık Ahilik, Alevilik ve Bektaşilik çok daha sonra ortaya çıkan inanç hareketleri olarak bilinirler. Fakat, fütüvvet ve Şiilik İslâm dünyasının pek çok yerinde farklı versiyonları ile varlığını hala devam ettiriyor ise de Alevilik, Bektaşilik ve Ahilik

2 Bu konuda son yıllarda yayınlanmış Sayın Dalkıran'a ait iki önemli kitabı bakılabilir: Dalkıran (2017) ve Dalkıran (2022). Bunlardan ilki Ahmed Feyzi Çorûmî'nin "El-Feyzu'r Rabbanî fi Ebatili'l-İrani" adlı kitabının ışığında hazırlanmıştır. Aslında Çorûmî'nin eseri klasik İslâm alimlerinin akait ve fıkıh yönünden Şia'ya yönelttikleri eleştirileri toplu olarak ele alır. Dalkıran, bu kitabı sadece akait yönünden yöneltilen eleştirileri dikkate alarak hazırlamıştır. İkinci kitap ise, Şia ve özeld de İmamiyye/İsnâ Aşeriyye mezhebinin imâmet ve mehdî konusundaki inançlarını ve bunların Safevî Devleti'nin kurulmasındaki rolünü incelemektedir. Çalışma ayrıca Sünnî Osmanlı Devleti ile Şiî Safevî Devleti arasındaki ilişkileri de ele almaktadır.

3 Söz konusu farklılıkları kapsamlı bir şekilde ele alan klasik eserlere ek olarak, son yıllarda yayınlanan Güngör (2014), Taş (2022), Yıldırım (2017) ve Gülten (2023)'in makalelerine bakılabilir. Rıza Yıldırım'ın doktora çalışmasının bir kısmından ürettiği kitabı, Kızılbaş Aleviliğinin doğuşunu ve buradan etnik ve dini renkler taşıyan nasıl bir 'yarı-etnik' sosyo-dinsel varlığın ortaya çıktığını etraflıca anlatır. Sadullah Gülten'in çalışmasında ise, Hz. Ali'nin cengaverliğinin ve ailecek mazlum olma halinin Müslüman dünyasının dışında ve özellikle Türkler arasında nasıl büyük bir sempati uyandırdığı anlatılmıştır. Bu eserlerden de anlaşılıyor ki, Ali şahsiyeti Türklerin efsanevi kahramanlarının özelliklerini taşıyan, mucizeler ve kerametler gösteren birleştirici bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır.

anlayışlarının ve kurumsal yapılarının esas olarak Osmanlı Türk coğrafyasında vücut bulduğu ve varlığını yüzyıllarca devam ettirdiği söylenebilir. Aralarındaki irtibat ise, varlık gösterdikleri her coğrafyada söz konusu olmuş ve bu etkileşim iki taraflı olarak devam etmiştir.

Öncelikle, *Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnâmesi*'nde Bektaşiliğin piri Hacı Bektaş Veli ile Ahiliğin piri Ahi Evran arasında yakın münasebetin olduğu, dolayısıyla defalarca bir araya geldiklerinden bahsedilir⁴. Esasında, fütüvvet ve Alevi-Şii etkileşimini inceleyen literatürde ağırlıklı olarak Şii-Alevi-Bektaşî inanç telakkilerinin fütüvvet ve Ahiliğe tesiri üzerinde durulur. Örneğin, Teaschner (1953), Teaschner (1972), Köprülü (2017), Köprülü (2018a) ve Gölpinarlı (1949-1950/2011) gibi temel eserler ağırlıklı olarak ilişkinin bu yönüne işaret eder. Nitekim, kesin bir bilgi olarak bakılmasa da *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnâme*'sinde yer alan bir bilgi de ilişkinin bu yönünü teyit eder. Buna göre, Ahi Evran'ın bir sohbet esnasında "*kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar*"dır der ve kendisinin de Hünkar'ın elini öptüğü rivayet edilir (Rumi?, 1958, 50, 53). Hatta bazı kaynaklarda Ahi Evran'ın Alevi büyüklerinden Abdal Musa ve Geyikli Baba ile hemşeri ve muhtemel bir akrabalık bağlarının olabileceğinden bahsedilmiştir (Sarıkaya, 2000, 2).

Sarıkaya (2000) gibi bazı kaynaklarda ise, ağırlıklı olarak fütüvvet ve Ahiliğe dair bazı inanç motiflerinin Bektaşiliğe ve Aleviliğe yansımaları üzerinde dururlar. Bundan dolayı da aşağıda zikredilen benzerlikler dikkate alınarak, bu görüşü benimseyenler Ahiliği "*Alevilik tarihinin arka planında yer alan ve Alevi örgütlenmesine doğrudan katkı sağlayan önemli bir kurum*" (Sarıkaya, 2000, 1) olarak görürler. Fütüvvet anlayışının geçmişini Hz. Âdem ve diğer peygamberlere ve oradan Hz. Muhammed'e kadar dayandıran rivayetler bu görüşün daha kadim bir düşünceye dayandığını haklılığını teyit eder. Yine de bu görüşü önemli bulmakla beraber, bazı önde gelen araştırmacıların da belirttiği gibi (Gölpinarlı, 1949-1950/2011, 57-58; Köksal, 2011a, 67; Eliaçık, 2018, 513), aşağıda bahsi geçen inanç erkânının kaynağının nereden nereye sirayet ettiği konusunda yine de kesin konuşmanın zorluğunu ifade etmekte fayda vardır.

Öncelikle fütüvvetnamelerin sadece fütüvvetin ve Ahiliğin değil, Aleviliğin ve Bektaşiliğin de temel kaynaklarından biri olduğu, dolayısıyla, orada yer alan temel inanç ve ritüellerin ağırlıklı olarak Aleviliğe geçtiği iddia edilmiştir. Ayrıca,

4 Bilindiği gibi, Ahi Evran'ın Anadolu'daki serüveni ile ilgili yaygın bilgi, önce Kayseri'ye geldiği ve daha sonra Konya'ya oradan da Kırşehir'e taşındığı aktarılır. Ahi Evran'ın burada dericilikle ilgilendiği, hatta geçmişte *Dabaklarönü* diye bilinen şimdiki Hunat ve Kartal arasındaki geniş alanda mensuplarıyla birlikte deri dabaklama faaliyetinde bulunduğu rivayet edilmiştir. Hatta 1990'lı yılların sonlarında bu bölgede yapılan bazı çalışmalar dolayısıyla, o dönemden kalan deri imalatında kullanılan bazı malzemeler bulunmuş ve aynı yerde bulunan Ahi Evran Zâviyesi'nde hala sergilenmektedir (Erdem, 2009, 27-28). Ali Nihani'nin Manzum *Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnâmesi*'nde yer alan bilgiye göre ise, Ahi Evran önce Konya'ya gelir; orada Sadreddin Konevi'ye intisap eder, ardından Denizli'ye geçer ve orada bağıcılıkla işteğal eder. Sonra tekrar Konya'ya, oradan Kayseri'ye geçerek deri imalatıyla ilgilenir ve en sonunda da Kırşehir'e göç eder ve şehadetine kadar orada ikamet eder. Ejderha anlamına gelen *Evren* ismini (lakabını) almasına dair yaygın olarak anlatılan hikâye bu kaynaktan da yer alır. Hacı Bektaş ile Ahi Evran'ın buluşması konusunda ise, *Velâyetnâme*'de iki şahsiyetin Kırşehir yakınlarındaki Gölpinar mevkiinde Gül Çeşmesi'nin bulunduğu tepede defalarca buluştuklarından, hatta aralarında geçtiği rivayet edilen çeşme ve ağaç hikayesinden (kerametinden) de bahsedilir (Nihani, 2018, 109-111; Rumi, 1958, 53). Ancak, velâyetnâmelerin ve menâkıpnâmelerin aktardığı tarihi bilgilerin kesin olarak yaşanmış gerçeklikler olmayabileceğini göz önüne alarak, biraz önce anlatılanları ihtiyatla karşılamakta fayda vardır. Kaldı ki, söz konusu bilgilerin Ahi Evran menâkıpnâmelerinde yer almaması bu durumu teyit etmektedir (Kardaş, 2018: 834). O bakımdan, Ahi Evran'ın Anadolu'daki yerleşim serüveniyle ilgili iki farklı rivayete de yer vermek istedik.

Bektaşilikteki *musahiplik*, fütüvvetnamelerde *yol ata* ve *yol kardeş edinme* diye bilinen bir erkandır; *kırklar cemi* ritüeli ve *şet kuşanma* (Bektaşilik'te *tiğ bend*), *hırka*, *taç* gibi özel kıyafetlerle ilgili bilgiler benzer şekilde fütüvvetnamelerde de yer almaktadır. Fütüvvetnamelerde geçen *şedde üç düğüm atılması* geleneği 'ahde, bey'ate ve vasiyyete' işaret ederken, Bektaşilikte de neredeyse aynı uygulama vardır ve esasen İslam ahlakının ana düsturu haline gelen 'eline, beline, diline sahip olmak' manasında anlaşılır. Aynı şekilde, Hz. Ali'ye⁵, Ehl-i Beyt'e ve Selman-ı Farisi'ye gösterilen yüksek tazim ile *sema* ve *raks*, *gülbank çekme*, maddi ve manevi temizliği temsilen *çarüb* (süpürge) *çekmek*, törenlerde *şerbet ikramı* gelenekleri her iki zümrede de görülmektedir. Nitekim, fütüvvet geleneğinde Hz. Ali'nin belini bağladığı on yedi kişiden bahsedilir ve onların ilkinin de Selman-ı Farisi olduğundan bahsedilir ve bu bilgi Alevi-Bektaşî geleneğinde de *on yedi kemerbeste* olarak yer alır. Yine *nakiplik*⁶ görevi ve makamı/postu her iki gelenekte de önemlidir. Son olarak, her iki gelenekte de kullanılan dil, üslup ve tavsiyeler de büyük ölçüde benzerlik arz eder. Hatta Bektaşilikte bunların bir kısmı *on altı yadigâr-ı fütüvvet*⁷ olarak anılan mertlik, edep ve itaatle alakalı düsturlardır.

Ayrıca, hemen her fütüvvetnamede ısrarla vurgulanan Fütüvvetin şartlarının, Fütüvvet'e alınmayacak kişilerin veya Fütüvveti düşüren hallerin önemli bir kısmı zaten Alevi-Bektaşî kaynaklarında geçmektedir. Hatta Fütüvvetin silsilesi, On iki İmam ve Gadîr-i Hum hadisesi gibi Şii- Alevi-Bektaşî inancının en temel konuları özellikle 15. yüzyıldan sonra kaleme alınan fütüvvetnamelerin pek çoğunda yer bulmuştur. Aynı şekilde, *merâtib-i erba'a* (dört kapı) olarak bilinen *şeriat*, *tarikât*, *hakikat* ve *marifet* kapılarının makamları hem birçok fütüvvetnamede hem de Yesevi geleneğinden beslenen Alevi kaynaklarında (örneğin, Hacı Bektaş Veli'nin ünlü eseri *Makâlât*'ta) ve diğer tasavvuf eserlerinde uzun uzadıya anlatılmaktadır⁸.

Özetlemek gerekirse, Hünkâr Hacı Bektaş'a göre, söz konusu dört kapının mensuplarının takip ettiği yollar aynı zamanda kulu Allah'a erdiren 40 makamı içinde barındırır. Buna göre, kulu Hakk'a götüren 40 makamın 10'u şeriat, 10'u tarikât, 10'u marifet ve 10'u da hakikat içinde yer alır. Bunlardan biri eksik olursa

5 Hz. Ali ve Ehl-i Beyt konusunun farklı Şii fırkalarında ve farklı fütüvvetname ve seçeremelerde nasıl ele alındığı ile ilgili kapsamlı bir analiz için özellikle şu kaynaklara bakılabilir: Gölpınarlı, 1949-1950/2011; Bekki - Yalçın, 2019).

6 Fütüvvet ehlinin iktibâ ettiği (tabi olduğu) büyük zat olan *zâim* tarafından atanan mensupların işlerini halletmek üzere tayin edilen kişiye *nakib/nakiyb* (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 37), bu hizmete de *nakiplik* denir. *Nakib*, mahfil ehlinin toplanmasını sağlar ve onları usulüne uygun olarak yerleştirir.

7 Fütüvveti hatırlatan söz konusu 16 konu şunlardır: "Mertlik nedir? Yeri gördüm mert oldum. Zindelik nedir? Piri gördüm zinde oldum. Başda ne var? Tac-i devlet. Alınmda? Namaz-ı tâat. Kanımda? Feth-i kudret. Gözümde? Nur-u velâyet? Kulağmda? Benk-i Muhammed. Burnumda. Rayihâ-i cennet. Ağzımda? İman-ı şehadet. Göğsümde? Kur'an-ı hikmet. Elimde? Dest-i velâyet. Belimde? Kemer-i hidayet. Dizimde? Dem-i hizmet. Ayağmda? Erkan-ı meşâyih. Ardımda? Ecel. Önümde? Kısmet" (Said, 1927, 214-215; akt. Sarıkaya, 2000, 12).

8 Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 'Alevi Bektaşî Klasikleri' olarak aşağıdaki 14 eser orijinal metinlerine sadık kalinarak, transkripsiyonları ve bugünkü Türkçe açıklamalı metinleriyle birlikte 2007-2015 yılları arasında yayınlanmıştır: Hünkâr Hacı Bektaş Veli Hazretlerine ait olduğu kabul edilen *Makâlât* (2013), *Besmele Tefsiri* (2014) ve *Velâyetnâme* (2007) eserleri, Kaygusuz Abdal'ın *Erkânname 1* (2007), *Saraynâme* (2010) ve *Dilgüşâ* (2009) isimli eserleri, Radavî'nin *Fütüvvetnâme-i Tarikat*'ı (2011), Virânî Baba'nın *İlm-i Cavidân*'ı (2008), *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, *Dâstân-ı Fâtıma*, *Dâstân-ı Hâtun* (2007), Seyyid Alizade'nin *Hızırnâme Alevi Bektaşî Âdab ve Erkânı* (*Buyruk*) isimli kitabı (2007), Şeyh Seyyid Safi'nin *Şeyh Safi Buyruğu* (2015), *Kitâb-ı Cabbar Kulu* (2007), *Kitâb-ı Dâr* (2007) ve *Muhammed b. Hanefiyye Cengi* (2010) isimli eserler. Bu konularda çalışmanın sınırlarını zorlamamak adına detaylara giremiyoruz. Lakin, etraflı bilgi için burada verilen Alevi Bektaşî kaynakları ile fütüvvet geleneğini de kapsayan şu kaynaklara bakılabilir: Gölpınarlı, 1949-1950/2011; Gölpınarlı, 1953; Gölpınarlı, 1955-1956a; Torun, 1998.

hakikat tamamlanmamış sayılır (Hacı Bektaş Veli, 2013, 68-81): *Şeriat makamları* daha ziyade iman, oruç, zekât, helal kazanç ve faiz yasağı, helal ve temiz giyinmek ve yemek, nikah ve cinsi münasebetin meşru sınırı gibi temel İslami kurallar, helal ve haramlar ile ilim, cemaati sünnet kabul etmek, şefkat ve *emri bi'l maruf, nehyi an'il münker*'den oluşmaktadır. *Tarikat makamları*, tövbe, mürit olmak, saç tıraşı ve tarikata uygun elbise, cihat aşkı, hizmet duygusu, korku, ümit, hırka, zenbil, teşbih vs taşımak, nasihat ve muhabbet sahibi olmak ve can gibi tasavvufi yaşam tarzına dair kurallardan oluşur. *Marifet makamları*, kulun edep, korku, aşırı isteklerini sınırlama, sabır, utanma, cömertlik, ilim, miskinlik, marifet ve kendini bilme şeklinde sıralanan nefsinin tezkiye etmesini ve mâsivâ ile arasına mesafe koymasını sağlayan hususları içerir. *Hakikat makamları* ise, daha ileri düzeyde kulun tamamen mâsivâdan uzaklaşıp Hakk'a ulaşmasını sağlayan, her şeyin mutlak sahibi olarak her şeyi O'ndan bilip vahdet evine ulaştığı, seyrini tamamlayarak hakikatin sırrına erdiği ve nihayetinde Hakk'ı halkta müşahede ettiği ve O'na ulaştığı makamlardır.

3. Fütüvvet Kaynaklarında Şii-Alevi-Bektaşî İzleri ve Ahilik Üzerine Tesiri: 'Fütüvvetnamelerin Şiileşmesi' Meselesi

Fütüvvetin ve Ahiliğin kaynaklarıyla ilgili daha önce yayınlanan bir çalışmamızda (Erdem, 2021c, 174-175) bu kaynaklar iki grupta toplanmıştı; genel olarak fütüvvet çalışmalarında kullanılacak beş temel kaynak ve Ahilik araştırmalarında kullanılacak sekiz kaynak söz konusudur. Birinci grupta yer alan kaynaklar fütüvvetnameler, temel İslami kaynaklar (Kur'an-ı Kerim, hadisler ve tarih eserleri), Sufi ve fütüvvet risaleleri, destanlar ve vekâyinâmeler; özellikle ikinci grupta yer alanlar ise, Ahi şecerenameleri, Ahi icazetnameleri, İbni Battuta Seyahatnamesi, Muallim Cevdet'in İbni Battuta Seyahatnamesine yazdığı zeyl (ek), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ahi Evran'a ait olduğu bilinen kitaplar, çeşitli fermanlar, beratlar ve vakfiyeler gibi çeşitli tarihi belgeler ile daha sonraki dönemlerde farklı bilim insanlarınca kaleme alınmış eserler olarak sıralanabilir. Bu kaynakların en azından bir kısmında Şii-Alevi-Bektaşî izlerini görmek mümkün olduğu gibi, bunların da Şii-Alevi-Bektaşî düşünce ve yaşam biçimine tesir ettiği söylenebilir.

Fütüvvetin Şii-Alevi gelenek ile ilişkisini anlayabilmek için, öncelikle mezhepler tarihi kitaplarını incelemekte fayda vardır. Zira genel olarak mezheplerin ortaya çıkışı, itikat ve muamelattaki genel farklılıklar, Şii ve On İki İmam hareketinin ortaya çıkışında büyük öneme sahip olan Gadîr-i Hum, Peygamber'in irtilali ve hilafet konusu gibi olaylar ile Anadolu'da Alevi-Bektaşî hareketinin inanç ve ritüelleri ile tarihinin iyi bilinmesinde yarar vardır. Bu çerçevede Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu bilinen eserler başta olmak üzere, Alevi külliyatının önemli bir kısmı yayınlanmıştır. Bunların dikkate alınması, fütüvvet ve ahilik araştırmalarının değerini artıracaktır.

Aynı şekilde, özellikle Hz. Ali'nin kahramanlıklarını konu alan destanlar da fütüvvetin Şii-Alevi gelenekle ilişkisini anlamada önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Nitekim hadis olarak rivayet edilen "*Ali'den başka genç/yığıt, Zülfikardan başka da kılıç yoktur*" (*Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ zülfikâr*) sözünün fütüvvetnamelerde ve şecerenamelerde sürekli olarak destanlaştırılması bunun güzel bir örneğidir. Hatta Halil İnalıcık'ın bir menâkıbnâme vesilesiyle kayda geçirdiği Fatih devrinde yaşadığı bilinen Otman Baba'nın Türkmen toplulukları arasında Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde ve uç bölgelerinde efsaneleşen hikayesi (İnalıcık, 2019, 85-106) ile Ömer Lütfi Barkan'ın '*kolonizatör Türk dervişleri*' diye nitelendirdiği (Barkan, 2013; Erdem, 2019, 218) Osmanlı devletinin yeni fethedilen Balkan topraklarına

oralının Türkleşmesi ve İslamlaşması için gönderdiği Gazıyan ve Abdalan kimlikli alp ve eren mahiyetli grupların destanlarını da bu çerçevede dikkate almak büyük katkı sağlayacaktır. Bu destanlar Türk halkı üzerinde öyle bir tesir bırakmıştır ki, Anadolu'nun birçok yerinde insanlar uzun yıllar Hz. Ali efsanesini konu edinen resimli duvar halılarının odalarının duvarlarına asmışlardır (Erdem, 2021c, 179-180).

Fütüvvetnamelerin fütüvvet ve Ahilik çalışmaları için kuşkusuz özel bir önemi vardır. Zira fütüvvetnameler, fütüvvet ve Ahilik teşkilatları için bir nevi ilmihal kitabı niteliğinde kaynak olup, ferdi anlamda bir ahinin ve onun bağlı bulunduğu esnaf organizasyonunun takip etmesi beklenen bâtinî ve zahirî ilkeler yer almaktadır. Bu eserler dil, üslup ve muhteva açısından birbirine bir hayli benzemektedir. Anadolu ve Rumeli illerinde teşkilatlanan Ahilik örgütlerinin kaynağı olarak Türkçe fütüvvetnamelerin genellikle 14 ile 16. yüzyıllar arasında yazıldığı, istinsah metinlerin ise 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı bilinmektedir. Eserlerin telif ve istinsah hallerinin hemen hemen birbirinin aynısı olduğu, farklı yazarlar tarafından kaleme alınan fütüvvetnamelerin birbirinden fazlasıyla istifade ederek yazıldığı, kısıtlı sayıda kaynaktan beslenerek ilmi olmayan tarzda hazırlandıkları, hatta sözlü efsanevi rivayetlerin ve hikayelerin temel kaynaklarla ve tarihi hakikatlerle uygunluğuna bakılmaksızın aktarıldıkları görülmektedir. Bundan başka, müracaat edilen Kur'an ayetleri ve hadisler oldukça dikkatsizce kullanılmış olup; sık sık eksik, hatalı ve eklemeli olarak verilmiş, hatta ne yazık ki epey bir kısmı hadis olarak uydurulmuş sözlerden oluşmaktadır. Özellikle Ehl-i Beyti ve Hz. Ali'yi konu alan ve hadis diye ifade edilen bazı sözler herhangi bir kaynak gösterilmeksizin özensiz bir şekilde defalarca tekrarlanmıştır.

Bu yüzyıllarda yazıldığı kabul edilen Burgazî, Seyyid Huseyin Gaybî ve Radavî gibi fütüvvet müelliflerinin fütüvvetnamelerindeki inanç ve erkana dair telakkiler sonraki dönemlerde hazırlanan genel ve mesleklere özgü birçok fütüvvetnamede geniş ölçüde örnek alınmış; dolayısıyla içerik ve dil bakımından büyük benzerlikler ortaya çıkmıştır (Erdem, 2021a; Çağatay, 1952, 84; Gölpınarlı, 1955-1956a, 59-72; Gölpınarlı, 1955-1956b)⁹. O bakımdan, söz konusu üç fütüvvetname hakkındaki değerlendirmelerimiz, esas itibarıyla yazıldıkları dönemden itibaren genele teşmil edilebilecek durumdadır. Örneğin, Türkçe olarak yazılan meşhur fütüvvetnamelerden *Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvet-namesi*'nde kullanılan ayet ve hadislerde yapılan vahim hatalar Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tek tek tespit edilmiş ve doğruları ek olarak verilmiştir (Gölpınarlı, 1955-56a, 59-68; Erdem, 2021c, 176). Bu ve benzeri fütüvvetnamelerin genelinde benzer sorunlar tekrar edilmiş; temel İslami kaynaklarla hiç alakası olmayan bazı bilgi ve ritüeller öne çıkarılmış, nakledilen sözler sıhhat derecesine bakılmaksızın verilmiş, bazı hadislerin ve ayetlerin eksik veya yanlış yazılmış, hatta ilaveler yapılmıştır.

Bu manada söz konusu eserde hadis olarak verilen "*Ali bendendir ve ben Ali'denim; gerçek benden sonra Ali iledir*" sözü, Gölpınarlı tarafından ünlü hadis kitabı Camiü's-Sağır'da "*Ali bendendir ve ben Ali'denim; benim borçlarımı, haklarımı benden sonra ancak Ali öder*" (Gölpınarlı, 1955-56a, 63-64) şeklinde geçtiği nakledilmiştir. Aynı hadis Tirmizî'de Habeşî b. Cünâde'den rivayetle, "*Ali bendendir, ben de Ali'denim. Benim adıma verilen sözleri ben ve Ali yerine getiririz*" (Tirmizî, Menâkıb, 3719) şeklinde kaydedilmiştir. Bir başka rivayette ise, bir savaştan dönüşte yaşanan bir

9 Hatta Abdülbaki Gölpınarlı bu tarz ifadeleri daha ağır bir dille; "bazen *gulüvve* (Kur'an ve Sünnet'in belirlediği genel İslâm anlayışının ötesine) varacak kadar taşkın bir tezahür" (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 53) olarak ifade etmiştir.

olayla ilgili dört arkadaşı Hz. Peygamber'e gelerek ısrarla Hz. Ali'yi şikâyet etmeleri üzerine, Peygamber'in dört defa: "*Ali'den ne istiyorsunuz?*" dedikten sonra, "*Ali bendendir, ben de ondanım. Benden sonra her mü'minin velisi O'dur*" (Tirmizi, Menâkıb, 3712; Müsned, I, 9081) dediği nakledilmiştir¹⁰.

İlginç bir şekilde, bu dönemde yazılan Türkçe fütüvvetnamelerin İran üzerinden Anadolu'ya taşınan Şii propagandasının yoğun tesiri altında kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Seyyid Hüseyin Gaybi'nin fütüvvetnamesi bunun tipik bir örneğidir. Ancak, bazı araştırmacılar söz konusu Türkçe fütüvvetnamelerde görülen Şii unsurların zahiren benzese de İran Şii'liğinden farklı, siyasi olmayan (Bektaşilikte mündemiç) unsurlar içerdiğini iddia etmişlerdir (Sarıkaya, 2002, 41-42). Aslında, genel olarak sufi çevrelerin fütüvvet inanç ve erkanına katkısı en başından beri bilinmekle birlikte (Erdem, 2022), 14. yüzyıldan sonra İran üzerinden aktarılan Şii (*İsnâ Aşeriyye*) esaslı itikat ve uygulamaların Alevilik ve Bektaşilik vasıtasıyla tesiri gerçekten büyük olmuştur. Bu bakımdan, fütüvvetnamelerdeki usul ve erkan ile Bektaşiliktekiler iç içe geçmiş ve muhtemelen her iki gelenek de birbirini etkilemiştir. Nitekim şed kuşanma töreni esnasında şakirt ağzından nakibin okuduğu icazet (müsaade) tercümanları şekil ve anlam bakımından büyük ölçüde Bektaşî nefeslerine ve tercümanlarına¹¹ benzemektedir (Çağatay, 1952, 80). Bu itibarla, bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nin ilk asırlarında yazılan bazı fütüvvetnamelerde geçen fütüvvet ilkelerinin, törenlerinin ve erkanının Bektaşiliğe kaynaklık ettiğini, bazıları da bu etkileşimin aksi yönde gerçekleştiğini savunmuşlardır. Bu ikinci görüşe göre, 14. asırdan itibaren Şii-Alevi-Bektaşî akideleri ve erkânı zamanla fütüvvetnamelere sirayet etmiş, hatta bu belgelerde hâkim bir dil haline gelmiş ve bunlar zamanla fütüvvet ve Ahilik geleneğinin pratiklerine kısmen de olsa intikal etmiştir.

Esasında Şii-Alevi-Bektaşî inanç ve erkânın fütüvvet ve ahilik üzerine tesirini savunan Fuad Köprülü bile Ankara'nın Osmanlı idaresine geçmesinden sonra Ahilikteki gizli bazı bâtnî inanış ve uygulamaların Bektaşilik gibi tarikatlara geçtiğini iddia etmiştir (Köprülü, 2018a, 311). Yine örneğin, fütüvvetnamelerdeki taç ve hırka giyme geleneğinin Bektaşilikte musahipliğe, yol-ata ve yol-kardeş edinme kültürünün kırklar cemine öncülük ettiği söylenmiştir (Sarıkaya, 2002, 43). Bundan başka, ikrar verme törenleri, şed, hırka ve taç gibi kıyafetler, dualar, tercümanlar, gülbenkler ve kırklarla ilgili söylencelerin de Ahilikten Alevi-Bektaşî geleneğine geçtiği iddia edilmiştir. Benzer durum daha sonra yazılan ve genellikle müellifi belli ya da net

10 Aslında bu manada hadis kaynaklarının menkıbeler kısımlarında geçen başka hadisler de vardır. Örneğin, "*Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir*" (Tirmizî, Menâkıb, 3713; Müsned, 906) ya da Tebuk seferine çıkarken Ali'yi Medine'de kendi yerine bırakmıştı; Ali'nin itirazı üzerine, kendisine: "*Yâ Ali! Senin bana yakınlığın Harun'un Musa'ya yakınlık nispeti gibidir. Şu kadar ki, benden sonra Peygamber gelmeyeceğinden, peygamberlik rütbesinden mahrum bulunuyorsun*" (Tirmizî, Menâkıb, 3724; Zebidi, 1981, 4/43; Zebidi, 1980, 9/363) demişti. Hatta Sünni uleması bu hadisi seferin mesafesinin uzak olmasından dolayı Hz. Ali'yi sadece Ehl-i Beyte göz kulak olması (halife) için bıraktığını iddia etse de Şii uleması ümmete halife olarak bıraktığını iddia ederek hilafetin sahibinin Hz. Ali olduğu tezini bunun üzerine kurmuştur. Bu görüş ayrılığına rağmen, Sünni kaynaklarda Hz. Ömer'in "*reyinde ve hükümünde en isabetli kadımız, fakihimiz Ali'dir*" dediğinden, Said İbn-i Müseyyeb'e atfen önemli bir mesele görüşülürken Hz. Ali'nin bulunmadığı istişare toplantısında Hz. Ömer'in fetva vermekten kaçındığından ve Allah'a sığındığından bahsedilir. Hatta aynı kaynaklarda, Hz. Ali'yi sevmek imanının nişanesi, ona buğuz ve ihanet ise, nifak ve ikilik/bölücülük olarak addedilmiştir (Zebidi, 1981, 9/363; Zebidi, 1980, 4/42-43).

11 Bektaşilerde *tercüman*, yemeklerde, sabah kalkarken, gece yatarken, ışık yakarken (çerağ uyandırırken) okunan dualara denir. Ayrıca, talip ağzından söylenen deyişlere de bu ad verilmiştir. Tercüman, aslında dua demektir. Tahtacılar gibi Alevilerin bazı kollarda buna *hayırlı* denir; manzum ve mensur olur. Bunun makamla okunmasına ise, Bektaşiler *gülbenk* adını verirler (Çağatay, 1952, 80-81).

olmayan genel ve mesleklere özel hazırlanmış fütüvvetnamelerde de görülmektedir. Örneğin, 1792 tarihli bir ‘*Sakalar Fütüvvetnamesi*’ metni bunun tipik bir örneğidir (Şen, 2020).

Kaldı ki, 16. yüzyıl sonrasında bizzat Bektaşî ve Kızılbaş çevrelerce kaleme alınan bazı fütüvvetnameler vasıtasıyla da bu yönde bir etkileşim kalıcı hale getirilmiştir. Bu metinlerde Ahi ve Bektaşî inanç ve erkan benzerlikleri şaşılacak düzeyde fazladır. Nitekim Hacı Bektaş Veli’nin soy ve tarikat silsileleri, emaneti, dua ve nasihatleri, Salavât-ı Kebîr ve saire ile dervişlerinin yeme, içme, giyinme ve tıraş şekillerine varana kadar aynıdır. Bundan dolayı, bu metinler tam bir Bektaşî fütüvvetnamesi şeklinde her iki topluluğunda adap ve erkanını birlikte ele almış gibidir (Sarıkaya, 2019; Köksal, 2011b). Bir örnek olarak, Balım Sultan’a ait olduğu iddia edilen bir fütüvvetnamede yer alan inanç ve ritüeller tam anlamıyla bir Şii-Alevi-Bektaşî benzeşmesini ya da Ahilikteki bu hususların Bektaşîliğe tesirini göstermektedir. Söz konusu fütüvvetnamede örneğin, Cafer-i sadık’a isnat edilen tarikat kaideleri sıralanır, yapılan nasihatlerde ve dualarda Gadir-i Hum, Kerbelâ ve On İki İmam retoriği kullanılır. Bu tür metinler içerik olarak zaten büyük ölçüde Seyyid Hüseyin Gaybi’nin Safevi Şiiliğinin tesiriyle hazırladığı düşüncülen fütüvvetnamesinin bir tür istinsahı gibidir (Ünlüsoy, 2020).

Fütüvvet ve Ahilik konusunda önemli müelliflerden Muallim Naci de bunu teyit edercesine, Hacıbektaş’taki Bektaş zaviyesinin taş kitabede “*bu imaret hicri 777 yılında şeyhler şeyhi, veliler atası Emir Ahi Dede tarafından tamir edilmiştir*” ifadesini hatırlatarak, bazı ahilerin isterlerse tarikatlardan birine intisap edebileceklerini, nitekim bu ahinin de Bektaşî tarikatına intisap ettiğini yazar. Fakat, etkileşimin olmasını kabul etse de müellif, bu durumun her iki yapının da birbirini tesiri altına alma derecesinde olmadığını ve hiçbirini diğerinin kalıntısı olarak görmenin doğru olmadığını özellikle vurgular (Naci, 2008, 246-47). Bir başka çalışma ise, Balkanlarda helva çekme geleneğinin bile Ahilikten Bektaşîliğe geçtiğini (ya da karşılıklı etkileşimi) gösteren örneklerle doludur (Seyfeli, 2020).

Nitekim ünlü tarihçi Köprülü’ye göre, Bektaşîlik ve ondan pek az farklı olan Kızılbaşlık ile Ahilikteki ayin ve erkan arasında büyük benzerlikler vardır. Bu itibarla, Ahilerin 14. yüzyılın sonlarında Bektaşî adını aldıklarını ve silsilelerini de Hacı Bektaş Veli’ye bağladıklarının kuvvetle muhtemel olduğunu iddia eder. Bunun bir ihtimal olduğunu, ancak ... “*herhalde Ahiliğin bâtnî mahiyetini inkâr edilemez*” diye de ekler. Bu iddianın en mühim kaynağının da bizzat fütüvvetnameler olduğunu yazar ve iddiasını ispat etmek için de Burgazi Fütüvvetnamesi’nden örnekler verir. Ayrıca, Burgazi’nin 20 yaşından sonra az bir eğitim sonrasında fütüvvet dair bazı kitaplar aldığını ve daha ziyade velilerin menkıbelerini konu edinen birkaç kaynaktan yararlanarak eserini vücuda getirdiğini, ama oldukça iddialı bir biçimde silsilesini, edep ve erkanını uzun uzadıya çıkardığını savunur. Son olarak da fütüvvet erbabının *yol kardeşi* ve *yol atası* tutmaya mecbur kılınması gibi pek çok mecburiyetin ve sırrın varlığını “... *Ahiliğin bâtnî mahiyetini kuvvetle göstermektedir*” cümlesi ile Ahiliğin bâtnî inanç ve erkân ile irtibatına bağlar (Köprülü, 2018a, 309-310; Gölpinarlı, 1953, 79). Açıkça söylemese de Köprülü’nün, fütüvvet müelliflerinin yeterli düzeyde ilmi vukufiyete sahip olmadıkları için, tek başlarına bir yaşam biçimi olarak Ahiliğin bireysel, örgütsel ve makro çerçevede inanç ve erkanını ortaya koyamayacaklarını, bu itibarla, Şii-Bektaşî gelenekten yararlanarak söz konusu umdeleri fütüvvetnameler üzerinden Ahiliğe taşıdığını vurgulamaktadır.

Köprülü, bundan başka, şair Gülşehri’nin de İbn Battuta’dan aşağı yukarı çeyrek asır öncesinde Ahilerden bahsederken genellikle bilgisiz ve fütüvvet adabından habersiz

olduklarından bahisle; “... *Ehli Sünnet alim ve mutasavvıflarının bunlar hakkında pek iyi fikirler beslemediklerini ve Ahiliği az çok bâtinilik ile malul gördüklerini*” söyler. Hatta Gülşehri'nin 1317-1318 yıllarında Feridüddin Attar'ın meşhur kitabı *Mantık al-Tayr*'ı tercüme edip genişlettiği eserinde¹² kuşlardan birine fütüvvet ve Ahilikle alakalı bir soru yöneltir ve hüthüt kuşunun ağzından verdiği cevapta Ahilerin üç temel ilkesinin alınımın, sofrasının ve kapısının açık olması olduğundan bahseder. Ayrıca, Ahilerin şeriata çok bağlı olmaları gerektiğini ancak, zamane Ahilerinin bu vasıfların binde birine bile sahip olmadıklarından şikâyet eder (Köprülü, 2018a, 310).

Bu noktada fütüvvetnamelerle ilgili bir konunun ifade edilmesi münasip olacaktır. Fütüvvetnameler belli devirlerdeki egemen siyasal ve dinsel oluşumların etkisinde kalmıştır. Bu konuda ilk çalışmalara imza atan ve Şii etkisi üzerinde duran araştırmacılardan Neşet Çağatay'a göre, bu belgelerde Fütüvvetin Anadolu'daki Sünni devlet otoritesi nezdinde ve tasavvuf çevrelerinde kabulünü sağlamak için, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed tarafından beline kuşak kuşatıldıktan sonra, onun da Peygamber'in huzurunda 17 kişinin belini bağladığı ve bunların her birinin bir sanatın/mesleğin piri olduğunun herhangi bir kaynağa bağlı kalınmadan kesin bir bilgi olarak tekrarlanması 'uydurulmuş' bir bilgidir. Hatta bir tür Şii propagandası izi taşıyan bu tarz bilgiler bilerek ya da bilmeyerek o kadar ileri götürülmüştür ki, ilk dönem mutasavvıflardan Zünnün-u Mısri (ö. 245/859?) Hz. Peygamber zamanında yaşamış sahabeden biri, (Abbas'ın oğlu) Hz. Ali tarafından şed kuşatıldığından ve tabiplerin piri olduğundan bahsedilmiştir. Dahası, Ahi Evran'ın (1261 veya 1300-1317 ya da Orhan Gazi dönemi) bile Hz. Ali'nin huzurunda Selman-ı Fârisî tarafından şed kuşatılanlardan biri olduğu bilgisine yer verilmiştir (Çağatay, 1952, 84). Çağatay, uzun uzadıya bazı fütüvvetnamelere gayet açık bir şekilde dini ve tarihi hataların ve hurafelerin bile girdiğini iddia eder (Çağatay, 1997, 40-41). Müellif, fütüvvetnamelerdeki Şii-Bektaşî tesirini teyit anlamında ise, bir fütüvvetnamede yer alan şed kuşatılma töreninde okunması tavsiye edilen şu rubaiyi örnek olarak verir (Çağatay, 1997, 39):

*Ya İlahi! Sen mübarek kıl Peygamber hakkıyçün,
Fahr-i alem sahib-i mihrab-ı minber hakkıyçün,
Dürud-ı Muhammed hürmetiyçün dürud-ı Ali'nin izzeti,
İki Hasan bir Hüseyin Musa vü Cafer hakkıyçün.*

Fütüvvet gruplarının sorunlarıyla ilgili *Burgazi (Çobanoğlu) Fütüvvetnamesi*'nin müellifi kendi eserinde bu hususu eseri kaleme almasının temel motivasyonu olarak kaydeder. Genel hatlarıyla bugünkü dille ifade etmek gerekirse, müellif şöyle söyler:

'Fütüvvet gruplarının yolunu şaşırmış, birçok alanda misyonunu ve yol haritasını kaybetmiş, boş işlerle meşgul olan, üstünlük sağlayıcı anlamsız birtakım değerlerle gurur duymaya başlayan, kendilerini o tür sapkın yollara kaptırmış, hidayeti bırakıp yiğitliğe hile ve fitne karıştırmış, şehvetin galip geldiği sapkınluklarla birlikte birçok hile tertip etmiş, güzellik yerine kavga ve çekişme tertip etmiş kişiler haline geldiğinden' bahseder. Yine, *'yalancılığı Fütüvvetin zikri haline getirdiklerini, gökten inen (helal) sofraya (lokmaya) haram kattıklarını, miskinliği kişiliklerinin bir parçası haline getirdiklerini, hırsızlığı ve fenalığı/sertliği fütüvvet yolunun alplığı ve yiğitliği haline getirdiklerini, fütüvvet adına türlü türlü bid'atler ürettiklerini ve itaat yerine fesat*

12 Fuad Köprülü bu eseri tercüme olarak nitelendirmişse de *Mantık al-Tayr*'ı Türkçe'ye kazandıran A. Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları'ndan çıkan iki ciltlik eserin (Attar, 2001) önsözünde yaptığı takdimde Gülşehri'nin bizzat kendisinin eserinde bunun bir tercüme değil telif eser olduğunu söylediğini ve tamamıyla doğru olduğunu ifade eder (Gölpınarlı, 2001, I/XII). Fakat, ilginç bir şekilde, yukarıdaki bilgi ile çelişir gibi dursa da Gülşehri'nin Ahi Evran'ın talebelerinden olmasını ihtimal dahilinde görenler de olmuştur (Özcan, 1996, 250).

çıkardıklarını, edep, haya yerine yüzüzlük ettiklerini, yetmedi, cahilliği Fütüvvetin delili haline getirip, evliya sohbeti yerine oğlanlar sohbetini tercih ettiklerini ve gammazlığı Fütüvvete saygı ve değer olarak telakki ettiklerini ve yüzlerini Allah Teala'nın kapısından beyler kapısına dönderdiklerini; oysa Fütüvvetin kendisinin bu tür işleri asla kabul etmeyeceğini' (Gölpınarlı, 1953, 112)¹³.

Ayrıca, fütüvvet ve Ahilik konusunda en saygın araştırmacılardan Abdülkadir Gölpınarlı'ya göre, bahsi geçen bazı meşhur fütüvvetnamelerin müelliflerinin ilmi düzeylerinin kifayetsizliği söz konusu edilen hataların oluşmasında en önemli unsurdur. Nitekim yine *Burgazi Fütüvvetnamesi*'ni tetkik ettiği çalışmasında şu tespiti yapar: *"Hasılı Burgazi, bilhassa sohbetlerde yetişmiş, münteşir terbiyeyle bilgi elde etmiş, Arapça'yı bulunduğu illerde bellemiş, bazı kitapları karıştırıp mana çıkaracak kadar ilerlemiş bir adam olmakla beraber; öyle kudretli bir bilgiye sahip değildir"* (Gölpınarlı, 1953, 80). Esasında Gölpınarlı benzer bir tespiti en önemli Türkçe fütüvvetnamelerden birinin müellifi olan Seyyid Hüseyin'in bilgi kudreti için de yapar: *"İhtimal ... esas olan nüsha da bilgisiz bir adamın elinden çıkmıştır ... birçok aslı olmayan uydurma olaylar bildirmesi, hadislerin çoğunu yanlış yazması, hatta ... bir hadisi ayet olarak göstermesi bakımından Seyyid Hüseyin pek o kadar bilgili bir adam da değildir"* (Gölpınarlı, 1955-1956a, 49). Yazar devamında daha acı bir itirafta bulunarak, bu eserlerin yazıldığı dönemde Osmanlı ülkesinde bu türden Şii-Alevi geleneklerin toplum nezdinde ne kadar yaygın olduğunu, *"... bir kere Mekke'de bir kere de hicretten sonra Medine'de olan Muâhât'ı Vedâ Haccından dönüştü Gadîr-i Hum'da olmuş göstermesi ve burada birçok aslı olmayan uydurma olayı bildirmesi..."* (Gölpınarlı, 1955-1956a, 49), hadislerin çoğunu yanlış vermesi ve hatta bir hadisi ayet olarak göstermesi gibi örneklerden hareketle somut bilgilerle tespitte bulunur. Kaldı ki, o dönemlerde söz konusu müelliflerin aslında yeterince bilgili olsalar da bu geleneklere mahkûm olduklarından bahisle şöyle söyler: *"Galiba, fütüvvetname yazanlar ne kadar bilgin olurlarsa olsunlar, kitaplarında bu kökleşmiş gelenekleri doğru olarak kabule ve nakle mecbur oluyorlardı"* (Gölpınarlı, 1955-1956a, 49).

Gölpınarlı fütüvvetnamelerin Şiileşmesine örnek olacak en önemli tespitleri yaptığı Gaybi'nin fütüvvetnamesini tahlil ederken metinden birçok örnek verir: Hz. Ali'nin imametine dair tam anlamıyla Safevi Şiasının rivayetlerini ve dilini kullanması (*Şah-ı Velayet ve Emir 'ül Mü'minîn*), On İki İmam'dan bahsederken tam Şia şiarınca *"sahip-al zaman"* diye övmesi, imamları silsilenin esası olarak kabul etmesi, tarikat hutbesinde üç halifenin adları anılmazken, her imama ayrı ayrı salavat verdirmesi, onları masum sayması, helva dağıtımında bile imamları esas alması, Gadîr-i Hum'da Hz. Ali'nin imam, halife ve vasi tayin edildiğine inanması ve daha pek çok örnek... Gölpınarlı, bütün bunları Seyyid Hüseyin'in *"alabildiğine Safevîlik propagandasına giriştiğini apaçık gösterir"* (Gölpınarlı, 1955-1956a, 49-51) diye yorumlar.

Fütüvvetnamelerdeki bu eksiklikler, bu konuda Gölpınarlı gibi alimlerin tespitleri ve tarihi tecrübeler gösteriyor ki, yüzyıllar boyu İslam coğrafyasında sıkça görülen

13 Metnin orijinali şu şekildedir: *"... amma sebeb gördüm ki, fütüvvet bölükleri mütehayyir olub çok işde zail olub batıla meşgul oldılar, batıl izzete mağrur oldılar ve dalalet yoluna kendözlerin (kendilerinin) sebîl kıldılar, hidayetü koyub yiğitliğe hiyle ve fitne koydılar, şehvet galib olub hükm-i dalalet birle çok mekrler (hileler) düzetdiler, ma'rifet yerine gavga ve geşik düzetdiler. Yalancılığı Fütüvvete zikr düzetdiler, gökten inen sofraya haram taam koydılar, miskinlik yolma ben benlik kıldılar ve oğrılığı (hırsızlığı) ve yavuz işe varmağı fütüvvet yolına alpk kıldılar; bahadırhk düzdiler, fütüvvet adına türlü türlü bid'atlar kodılar ve taat yerine fesad kıldılar, edeb, haya yerine yüzüzlükk düzdiler, dahi cahilliği, yani bilmezliği fütüvvet hücceti kıldılar, evliya sohbetinden oğlanlar sohbetini ihtiyar kıldılar ve gammazlığı Fütüvvete hürrmet ve izzet düzdiler, Tanğrı Taala kapımdan yüzlerin bekler (beyler) kapısına dönderdiler. fütüvvet hod (kendisi) bu işleri kabul kılmaz..."* (Gölpınarlı, 1953, 112).

cehalet, insanların İslami inançlarını temel kaynaklarından öğrenmek yerine, kulaktan duyma bilgilerle amellerini yerine getirmeleri, bir dizi şekli tabularla biçimlenen bir din anlayışına ve algısına yol açmıştır. Eksik, yanlış ve çarpıtılmış dini bilgiye dayalı bir din anlayışına sahip geniş halk kitlelerinin İslam inancının ve muamelelerinin aksine birtakım hurâfelerin esiri haline geldikleri bilinmektedir. Bunun sonucu olarak da az gelişmişlik, esaret, ihanet, ayaklanmalar, katliamlar ve farklı türden ahlaki zafiyetler İslam toplumlarının peşini maalesef bir türlü bırakmamaktadır.

Fütüvvetnameler ve Ahi erkânı (ritüelleri) üzerinde Şii-Alevi-Bektaşî geleneğin etkili olmaya başlamasında iki önemli tarihi gerçekliğin belirtilmesinde fayda vardır: Bunlardan ilki, Köprülü'nün gayet sarîh ve etraflı olarak iddia ettiği gibi (Köprülü, 2018a, 104-110), Bektaşîliğin Anadolu ve Rumeli coğrafyalarında geniş kabul görmesidir. İkinci tarihi gerçeklik ise, daha önce Celal-zade Mustafa'nın tespitlerinde de yer aldığı gibi (Mustafa, 1997), bilhassa II. Beyazıt döneminde (1481-1512) devlet otoritesinde ortaya çıkan bazı zafiyetlerden istifade edip yer yer devlete başkaldırmaya varan Şii-Safevî propagandası ve ayaklanmalarıdır.

Bunlardan birincisinde, Hacı Bektaş Veli'nin Ahmed Yesevî'nin müridi olduğuna dair Bektaşî velâyetnâmeleri üzerinden anlatılan menkıbelerinin katkısı çok büyük olmuştur. Zira söz konusu velayetnâmelerde genel olarak Hacı Bektaş'ın Hz. Ali'nin neslinden olduğu, Ahmed Yesevî ile çok yakın münasebetinin bulunduğu ve hocasının emir ve işaretiyle Horasan'dan Rum diyarına geldiği, hocasındaki taç, hırka, sofra ve seccade gibi emanetleri de keramet yoluyla getirttiği ve Yesevî'nin kendisine şöyle dediği anlatılır:

“Ya Hacı Bektaş Veli! İşte nasibini aldın. Sana beşaret (müjdelere) olsun ki, ‘kutbü'l-aktablık (kutupların kutbu) mertebesi senindir ve kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye kadar bizimdi, bundan böyle senin olsun... Haydi git, seni Rum'a saldım ve Rum abdallarına seni baş kılıp ser-çeşme eyledim” (Köprülü, 2018a, 109-110).

Bektaşî kaynaklarında Bektaşî tarikatının silsilesi de zaten Yesevî'den başlayarak çoğu On İki İmam arasında bulunan bir silsileyi takip ederek Hz. Ali'ye ve Hz. Peygamber'e, hatta daha öteye geçerek dört büyük meleğe kadar götürülür¹⁴. Nitekim bir Bektaşî şairi olan Didarî bu durumu şöyle ifade eder (Köprülü, 2018a, 110):

Hace-i Yesevî onun piridir,

Keremeti dağlar taşlar yürütür.

Netice olarak, bu konularda derin araştırmaları olan saygın tarihçi Fuad Köprülü söz konusu bilgilerin izaha muhtaç olmayacak düzeyde tarihi kıymetinin olmadığını söylese de¹⁵, tarihi hakikat özellikle Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişinden

14 Söz konusu silsile şöyle verilmiştir: Hacı Bektaş Veli, Hoca Ahmed Yesevî, Memşad Dinuri, Kutbeddin Haydarî, İmam Musa Rıza, İmam Musa el-Kazım, İmam Caferü's-Sadık, İmam Muhammed Bakır, İmam Zeyne'l-Abidin, İmam Hüseyin, İmam Aliyyü'l-Murtaza, Hz. Peygamber, Hz. Cebrail, Hz. Mikail, Hz. İsrail ve Hz. Azrail (Köprülü, 2018a, 110). Kaldı ki, fütüvvet geleneğinde merasimlerinde müride bir emanet teslim edileceği vakit, emanetin içeriğini açıklayıcı ve telkin edici bazı dini mahiyette sözler söylenirdi. Hutbe adı verilen bu hitaplar emanetin niteliğine göre farklı adlandırılırdı; şed hutbesi, icazet hutbesi ve hırka hutbesi gibi. Bunlardan biri de On İki İmam hutbesi idi (Torun, 1998, 204-208).

15 Köprülü, Bektaşî velayetnâmelerinde ifinalatılan Hacı Bektaş ve Hoca Yesevî yakınlığını inandırıcı bulmadığı gibi, bu meyanda dönemin ünlü tarihçisi Aşıkpaşazade ve diğer bazı tarihçiler de bu bilgilerin doğru olmadığını söylemişlerdir. Bu konularda kaleme aldığı ünlü eseri *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da çizdiği Yesevîye silsilesinde kendisinden sonra silsileyi devam ettiren dört halifesinden bahseder: Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Hakîm Ata ve Danişmend. Harezmlî Hakîm Ata, Türkler arasında en yaygın olan halifesi olup, tarikatın silsilesi halifesi Taşkentli bir çoban olan Zengî Ata üzerinden devam etmiştir. Zengî Ata, sadece şimdiki Özbekistan topraklarında değil,

itibaren kendisinin Yesevi'nin Rum diyarına görevlendirilmiş ve yetkilendirilmiş bir halifesi ve kerametleriyle ün salmış bir Horasan velisi¹⁶ olduğu yönündeki yaygın kabuldür¹⁷. Kaldı ki, bu geleneğin sadece geniş toplum kesimleri üzerinde değil, devlet erkânı üzerinde de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, bu kadar itibarlı ama aynı zamanda egemen bir Horasan kökenli tasavvufî anlayışın fütüvvet ve Ahilik geleneğini etkilememesi zaten düşünülemez idi ve öyle de olmuştur. Nitekim fütüvvetnamelerdeki silsile, erkân ve adap kuralları Sünni-sufî gelenekten ziyade Şii-Bektaşî geleneğe çok daha yakın durmaktadır.

Ancak, takip eden yüzyıllarda bu eserlerin çoğaltılan nüshalarında siyasi mercinin (ve belki toplumun) da talebiyle Sünni bir yapı haline gelmeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim sonraki asırlarda yazılan ya da öncekilerin istinsahı şeklinde ortaya çıkan metinlerin bir kısmı Sünni karakterli ya da en azından Sünni inanç ve kültürü dikkate alacak şekilde yazılmıştır. Örneğin, ilk üç halifenin ismi bazı metinlerde ihmal edilirken, bazılarında övgüyle yer almaktadır. Fakat, Abdülbaki Gölpınarlı Seyyid Hüseyin için inandırıcı bulmamış, bütün bunlar “hiç şüphe yok ki takıyyeden ibarettir” (Gölpınarlı, 1955-56a, 51) demiştir. Bazı araştırmacılar ise, bu tespite iştirak etmediklerini, çünkü Osmanlı yöneticilerinin hoşgörüsünün bu gibi bir müdahaleye uygun olmadığını, daha sonraki istinsah kopyalarında yapılan Sünni eğilimli izahların ise o kişinin tercihi şeklinde yorumlanabileceğini belirtmişlerdir. Nitekim, fütüvvetnamelerde kullanılan hâkim dilin Şii-Bektaşî tarzı olmasına rağmen, Ahilik teşkilatları ile irtibatlı olarak çalışan geniş esnaf kitleleri çoğunlukla Sünni geleneğe mensup idiler. Aslında aynen istinsah edilen fütüvvetnamelerde de benzer bir durum söz konusudur. Kaldı ki, o dönemde devletin böyle bir politikası olmamıştır ve Halveti, Bayrami ve Melami gibi diğer bazı tarikat yapıları da tevella anlayışıyla Hz. Ali'yi ve Ehli Beyti takdis etmişlerdir (Sarıkaya, 2002, 44-45; Sarıkaya, 2019, 409).

Şüphesiz her iki görüşün de haklı iddiaları vardır ve saygındır. Zira tarihi hakikatler ve toplumsal dinamikler iki yönlü etkileşimin de mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, esasında fütüvvetnamelerde bahsi geçen Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ilk devirlere ait fütüvvetnâmelerde de geçmekte, sonraki yazılan bu tarz fütüvvetnamelerde olduğu gibi Şii-İmamiye görüşlerini ağırlıklı kılacak biçimde teferruata müteallik meseleler yer almamıştır¹⁸.

tüm Orta Asya'da çok teveccüh görmüş ve hala kabri bol ziyaretçi ağırlayan büyük bir Yesevî mutasavvıfıdır. Hacı Bektaş Veli için ise, “başlı başına yeni bir tarikat alametidir” diye not düşerek, silsilenin devamı olmadığını vurgular. Kaldı ki, Yesevî'nin zaten Hanefî mezhebine mensup olduğu ve eserlerinde sık sık İmam-ı Azam hakkında övgülerde bulunduğu, eserlerinde de Şiiliğe delalet edecek herhangi bir şeyin bulunmadığı belirtilmiştir. Yesevî'nin tuttuğu yol ve en önemli eseri olan *Divan-ı Hikmet* başta olmak üzere, eserlerindeki dil, diğer Sünnî mutasavvıflarda olduğu gibi, aslında Şeriata bağlılık esasından hareketle, Kur'an ve sünnetin delaletiyle ilahi aşk, zühd, takva ve kanaat üzere sistemleştirilen riyâzet ve mücâhede, bu dünyaya muhabbeti *terk* edip öbür dünyaya *rağbet* üzerine kuruludur (Köprülü, 2018a, 104, 152-164, 232-234, 482).

16 Horasan velileri ya da *erenleri* tabiri genellikle Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelen Ahmed Yesevî ekolünden dervişleri ifade ederken; F. Köprülü esas manasının bir coğrafi kökene işaret etmek yerine, özellikle *Melamiye* mesleğindeki sufler olduğunu söyler (Köprülü, 2017, 30-31).

17 Nitekim Evliyâ Çelebi dahi ünlü Seyahatnamesinde bozacılar esnafını anlatırken, “*Türklerin piri (Hoca Ahmed Yesevî) Hazretleri Horasanlı Hacı Bektaş Veli Hazretlerini irşad edip Anadolu'ya Selçuklulara gönderince, ... Anadolu'ya Hacı Bektaş Veli'ye imdat gönderdi*” (Çelebi, 1969, 2/325) ifadesiyle bu bilgiyi paylaşmaktadır.

18 Bu konuda daha teferruatlı bilgi edinmek için, bu alanda önemli eserler vermiş ilim adamlarından M.F. Köprülü, F. Teaschner, S.F. Ülgener, A. Gölpınarlı, N. Çağatay, H. İnalçık ve J. Baldick'in eserlerine bakılabilir.

Ahilerin ekseriyetle Hanefî itikat ve fihına göre inanıp amel ettikleri bilirse de bu kişilerin uyması düşüncesiyle kaleme alınan fütüvvetnamelerin her iki mezhebî yaklaşımı da memnun edecek bir genel ahlaki ilkeler seti ortaya koyduğu; ancak 14. asırdan itibaren Şii-İmamiye-Alevi-Bektaşî itikat ve erkanının bu metinlerin pek çoğunda baskın hale geldiği inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Zira fütüvvetnamelerin muhtevasının Sünnî-sufî anlayış ile *Gadîr-i Hum* ve mü'minlerin emiri Hz. Ali'ye hırka giydirme velayetinin verilmesi gibi İmamiye akidelerini mezcetmesi sanıldığı kadar kolay değildir ve olmamıştır da. Nitekim Arapça, Farsça ve Türkçe olarak hazırlanan çoğu fütüvvetnamenin dil, üslup ve erkânı şu ya da bu saiklerle baskın bir şekilde Şii-İmamiye akidelerinin tesirinde kalmıştır. Kaldı ki, fütüvvetin şeceresi (*menşei*), Şiiğin şeceresi ile neredeyse aynı zincirle On İki İmam üzerinden Hz. Ali'ye ve oradan Hz. Peygamber'e bağlanmaktadır (Çağatay, 1952, 66). Her ne kadar bu konuda ilgili araştırmacılar arasında farklı değerlendirmeler olsa da fütüvvetnamelere vâkıf olan hiç kimsenin reddetme imkânı yoktur. Bilhassa etkileşimin yoğun olduğu dönemlerde yazılan veya istinsah edilen metinlerde bu dil ve içerik kendini açıkça belli etmektedir. Bu itibarla ilgili literatürde *fütüvvetin ya da fütüvvetnamelerin Şiileşmesi* tabiri kullanılmaktadır¹⁹.

4. Ahiliğin Zamanla İtibar Kaybına Uğraması ve Şii-Bâtınî Görüşlerin Etkisi

Bilindiği üzere, fütüvvet anlayışı ve Ahilik Teşkilatı ve onun kazandırdığı iktisadi sistem zamanla itibar kaybına uğramış ve zayıflamaya başlamış. Bu zayıflamanın arkasında yatan elbette pek çok sebep bulunmaktadır (Erdem, 2009, 89-93). Bunların birincisi, elbette Batılı ülkelere verilen ticari imtiyazlar olarak bilinen kapitülasyonların yaygınlaşmasıdır. Zira kapitülasyonların yaygınlaşması neticesinde, daha öncesinde İngiltere gibi sanayileşmeye başlayan batılı ülkelerin sanayi ürünleri kolaylıkla yurtiçinde satılır hale gelmiş ve daha pahalıya üretilen eşdeğer Osmanlı ürünleri bunlarla rekabet edememiş; hatta ülke elindeki değerli hammaddeleri/girdileri bile koruyamaz hale gelmiştir.

İkinci sebep, tarım/arazi sisteminin zayıflamasıyla köyden kente gelen çiftçilerin (*çift-bozan* meselesi) ve lağvedilen Yeniçeri Ocağından dolayı işsiz kalan askerlerin esnaflık yapmaya başlaması sonucu, devletin ve ahi teşkilatının kazandırdığı kalite ve standardizasyonun ve iş ahlakının zaafa uğraması. Bilindiği gibi, Ahilikte her ahinin mutlaka bir meslek sahibi olması ve bunu belli standartlara göre yapması gerekir. Kısacası, ehliyet ve liyakat esaslı çalışan bir sistemin zamanla değişime uğraması sonucu, Ahilik esasına göre iş yapan esnaf ve sanatkarın performansını ve motivasyonunun bozulmasına ve sisteme olan itimadın sarsılmasına sebep olmuştur.

Ahiliğin zayıflamasının üçüncü sebebi, İmparatorluğun duraklama ve gerileme dönemlerinde toprak kayıplarının artması, askeri teknolojinin yenilenememesi ve askeri malzemelere olan ihtiyacın azalmasına binaen, bu alanda üretim yapan esnafın zamanla üretim kaybına uğramasıdır. Bu itibarla, Osmanlı ordusu zaferlerine devam ettikçe ve Osmanlı toprakları genişledikçe hem kamu eliyle hem de özel sektör (esnaf) eliyle üretilen askeri teçhizat artıyor, sektör büyüyor ve her iki taraftan da üreticiler

19 Örnek olarak, bu konuda çalışan bazı önde gelen ilim adamlarının çalışmalarına bakılabilir: Köprülü, 2017; Köprülü, 2018a; Teaschner, 1953; Teaschner, 1972; Gölpinarlı, 1949-1950/2011; Gölpinarlı, 1955-56a; Çağatay, 1952; Çağatay, 1997; Yıldırım, 2013; Şeker, 2011; Sarıkaya, 2000; Sarıkaya, 2002; Erdem, 2021a; Erdem, 2021b; Erdem, 2022. Bu yazarlardan Sarıkaya ve Yıldırım fütüvvetin ve fütüvvetnamelerin Şiileşmesi tezine mesafeli yaklaşırlar; hatta Sarıkaya daha dengeli bir değerlendirmede bulunurken, Yıldırım doğru bulmaz ve eleştirir.

kazanıyordu. Ne zaman ki Osmanlı devleti savaşlarda kaybetmeye ve içe doğru çekilmeye başladı, o zaman askeri endüstriye olan talep düştü ve bu sektöre askeri ya da diğer mal üreten esnaf da gücünü kaybetmeye başladı.

Dördüncü sebep, Osmanlı Devleti'nde ve vatandaşlarında (özellikle Müslümanlarda) yeterli fiziki sermaye birikiminin olmayışdır. Sonraki asırlarda gayri Müslim vatandaşlarda önemli sermaye birikimi oluşmuş, ancak bu sermaye ülkenin kalkınması için kullanılmamış, aksiye aynı sermaye ile birlikte çalışan yabancı sermaye ortaklığı sayesinde söz konusu kesimlerin zenginleşmesine yaramıştır. Sermaye birikim yetersiz, küçük ölçekli ve el işçiliğine dayalı geleneksel Osmanlı esnaf ve sanatkarı, Batının gelişmiş büyük ölçekli sanayii ve teknik yenilikleri karşısında rekabet edememiştir. Bu sorunu artırmak için İmparatorluğun son bir buçuk asrında gösterilen tüm çabalar yeterli sonuç üretmemiştir (Erdem, 2016).

Beşinci sebep, Batının büyük merkantilist tüccarları²⁰ karşısında transit ticaretle rekabet edemeyen bazı girişimci ticari sermayedarlar işini kaybedip ölçek küçültürük iç pazarda esnaflığa soyunarak, esas olarak el emeğine ve ahlaki umdelere dayalı piyasa koşullarını yozlaştırıp tekeli yapıya sürüklemişlerdir.

Altıncı olarak, İmparatorluğun duraklama ve gerileme dönemlerinde savaşlarda alınan yenilgiler sonucunda ganimet gelirleri büyük ölçüde kesilmiş ve savaşların maliyeti esnafa konulan vergilerle karşılanmaya başlanmıştır.

Ahiliğin itibar kaybının ve zayıflamasının en önemli yedinci sebebi, fütüvvet ehlinin (Ahiliğin) vazettiği temel ahlaki ilkelerin geniş toplum kesimleriyle birlikte esnaf ve sanatkarlarda terk edilip, her türlü yozlaşmanın başlamasıdır. Bu husus bizzat Çobanoğlu (Burgazi) Fütüvvetnamesinde oldukça ağır bir dille teferruatlı bir şekilde eleştirilmiş ve müellif eserini bu durumu düzeltmek amacıyla yazdığını ifade etmiştir (Gölpınarlı, 1953, 112). Burgazi, söz konusu eleştirisinde Ahilerin zamanla temel ilkelerinden ayrıldıklarını, kafalarına göre yaşamaya başladıklarını, hakkı bırakıp batıl işlere/dalalete yöneldiklerini, her türlü hile, fitne ve şehvet gibi kötülöklere daldıklarını, iyiliği bırakıp kavga ve çekişmeye başladıklarını, yalanı, haram lokmayı, miskinliği seçtiklerini, fütüvvet namına bir takım kötü, çetin işleri, bid'atleri, fesatlıkları, hayasızlıkları, cehaleti ve had bilmezlikleri tercih ettiklerini, evliya sohbet yerine oğlanlar sohbetine yöneldiklerini, dahası Allah'ın kapısı yerine devlet erkanının kapısına sığındıklarını söylemektedir.

Bu manada Evliyâ Çelebi de ünlü Seyahatnamesinde başmakçı ve haffaf ya da kavaf (yani, ayakkabı, terlik ve benzeri ürünleri üreten ve satan) esnaf hakkında benzer ifadeler kullanmaktadır. Ünlü seyyahın anlattıklarına göre, ayakkabıcı esnafi ürünlerini 340, 550, 150, 1500 diye kafalarına göre fiyat belirleyip, altlarına yazarak oldukça farklı fiyatlardan satmak suretiyle müşterilerini aldatırlarmış. Söz konusu esnafın maliyet ve satış hesapları bilinmediği için, satıcılar o günün ifadeleriyle *Alimallah, Şhadallah* diye dil dökerek müşterilerini ikna ederlermiş, kandırırlarmış. Evliya Çelebi konunun devamını şu veciz ifadelerle anlatır.

20 Bilindiği üzere, kabaca 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına kadar devam eden yaklaşık üç asır, dünyada coğrafi keşiflerin ve sömürgeciliğin gelişmesiyle daha da hızlanan *merkantilist* iktisadi düşüncenin hâkim olduğu dönem olarak bilinir. Bir tür ticari kapitalizm olarak da bilinen bu anlayışın en önemli iddiası, milletlerin zenginliğinin kaynağının sahip oldukları kıymetli madenler olduğu, korumacı bir anlayışla ithalatın mümkün olduğunca kısıtlanıp, ihracatın artırılmasıdır. Osmanlı esnafının ne sermaye birikimi ve üretim biçimi olarak ne de iktisadi ahlak ve zihniyeti olarak merkantilist kapitalistlerle rekabet edebilme şansı vardı; tek yapabileceği onun karşısında olabildiğince tutunabilmek ve ayakta kalmaya çalışmaktır. Ahi-tarzı çalışan Osmanlı esnafı da bunu yapmaya çalıştı, ama uzun dönemde ne yazık ki kaybetmekten kurtulamadı.

“Her pabucu beş akçe kar ile satmaya razı değil, bir alay bıyığı tıraşlı... Gözleri sürmeli insafsız kavimdir.

Açmaz ol besmelesiz dükkânı,

Aldatır velî balsa şeytanı!

beysi güya bunlar hakkında söylenmiş... Hesabında müşteriye kan ağlatır, şeytan gibi çarparlar. Müşteri gittikten sonra, ‘gidi ayı bakayım’ diye de öğünürler. Zalim insanlardır” (Çelebi 1969, 2/282).

Ahiliğin zayıflamasının altında yatan sekizinci sebep olarak, Osmanlı Devleti’nin kuruluş zamanla Anadolu’da kontrolü ele alması ile birlikte teşkilatı ayakta tutan ve devlet ve millet nezdinde büyük itibar kaynağı olan kamu düzeninin sağlanması ve yurt savunmasına verdikleri desteğe artık ihtiyaç kalmaması gösterilmektedir. Bu konuda önemli kırılma tarihi, Ankara’nın 1360/1361’de Osmanlı idaresine geçişidir (Köprülü, 2018a, 311). Zira bu tarihten sonra devlet her yerde siyasi hakimiyeti sağladığı için, Ahilerin siyasi bir önemi kalmamış (Köprülü, 2017, 53); dolayısıyla etrafında topladığı cengâver gençlerin bu manada misyonu ortadan kalkmıştır. Bundan sonrasında Ahiliğin yegâne işlevi, bir esnaf örgütlenmesi şeklinde tezahür etmiş²¹; o noktada da temel ilkeleri ve uygulama esasları ile Bektaşilik başta olmak üzere tarikat tarzı yapılanmalara sirayet etmiş, kendisi de o tarz bir yapılanmaya evrilmiştir. Bu iddia esas alınrsa, muhtemelen bir Anadolu Türk Fütüvveti olan Ahiliğin ve en azından Türkçe olarak kaleme alınan fütüvvetnamelerin Şii-Alevi-Bektaşî akide ve ritüelleriyle etkileşimi de daha rahat açıklanabilecektir.

Son ve dokuzuncu olarak, Ahilik geleneğinin zayıflamasının sebeplerinden birini de heterodoks ve bâtnî görüşlerin etkisinin artmaya başlamasında aramakta fayda vardır. Zira 14. yüzyıldan itibaren fütüvvetnamelerde yer alan Safevi kaynaklı Şii ve Batîni propagandalar ile fütüvvet metinlerinde yer alan mesnetsiz bilgilerin ve ritüellerin fütüvvet anlayışının ve Ahilik teşkilatının hem devlet ve ulema nezdinde hem de geniş halk kitleleri nezdinde zamanla itibar kaybına uğramasına sebep olduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim önemli bir Türkçe fütüvvetname yazarı olan Burgazi (Çobanoğlu), sorunun kaynağında Ahilerin elinde kendilerine yol gösterecek dört başı mamur bir fütüvvetnamenin olmadığından yakınıdır. O dönem mevcut fütüvvetnamelerin genellikle özet ya da eksik durumda olduklarını; bunların da müelliflerin ancak işlerine gelen kısımlara yer verdiklerini; böylece fütüvvetin aslının terk edildiğini, sadece adının kaldığını söyler. Kendisinin fütüvvetname yazmasının gerekçesinin de işte bu açığı kapatmak olduğunu ve bunun için 20 yaşından sonra ilim tahsil edip temel kaynaklardan yararlanarak böyle bir eseri vücuda getirdiğini anlatır (Gölpınarlı, 1953, 79, 112).

Bu sebeple, özellikle 16. asırdan itibaren Osmanlı ulemasının ve Sünnî sufi zümrelerin Ahilere daha mesafeli bir tutum aldıkları bilinmektedir. Zira şair Gülşehri, Osmanlı devletinin daha kuruluş yılları olan 1300’lerin ilk yarısında Ehli Sünnet ulemasının ve mutasavvıfların Ahiler hakkında iyi düşünmediklerini ve onları bir ölçüde bâtnî fikirlerle irtibatlandırdıklarını söyler (Köprülü, 2018a, 311). Zira ulemanın, ümeranın, sermaye sahiplerinin ve sufi çevrelerin itimadını kaybeden bir yapının geniş halk kitlelerince benimsenip destek görmesini beklemek hayli zor olsa gerektir. Bu itibarla, öteden beri Anadolu esnafı arasında Sünnî Hanefî ve Şafîî mezheplerine mensup sufi İslam anlayışının oldukça yaygın olduğu dikkate

21 Ancak, Yıldırım Beyazıt döneminde Ahilerin Ankara’da hala nüfuz sahibi olduklarını; nitekim dükkânlarını kapatıp, silahlarına sarılarak yirmi gün kadar süren bir grev yaptıkları ve istediklerini aldıklarından bahsedilmiştir (Gölpınarlı, 1949-1959/2011, 69).

alındığında, Ahi fütüvvetnamelerindeki söz konusu dilin geniş bir rahatsızlık oluşturmuş olma potansiyelinden bahsedilebilir.

Bilindiği gibi, imalat ve ticaret faaliyetleri ile uğraşanlar tarım ve hayvancılıkla uğraşanlara göre mübadeleye, ikna kabiliyetine ve yumuşak davranışlara daha fazla ihtiyaç duyarlar. Her şeyden önce, müşteri velinimetir; ikna edilmeye ihtiyaç duyar. Bu ikna teknikleri ve süreçleri de iktisadi süreçler değiştikçe değişmeye mahkumdur. Hele Selçuklu ve Osmanlı geleneklerinde olduğu gibi geniş bir coğrafyada dışa açık farklı etnik ve dini yapıların varlığı bu durumu zaruri hale getirir. Dolayısıyla, bu alanda güçlü somut çalışmalar ve tespitler olmasa da geniş Sünni esnaf kitlesinin kendi dini inanç telakkileri ile uyumlu bulmadıkları Ahi kaynaklarının delaletiyle sürdürülebilir bir iktisadi mübadele sistemini devam ettirebilmesi zor gözükmemektedir. Kaldı ki, bu değer yargısını sadece Sünni olmayan heterodoks ve batını oluşumlar üzerinden okumak da kanaatimizce doğru olmaz. Zira iş dünyasını toplumsal ortalamanı dışına taşıyan kıymet ölçüleriyle çalıştırmak ve güven duyulan sürdürülebilir bir rekabet sistemi oluşturmak hiç mümkün olmaz. Unutmamak lazım ki, ahlak temelli bir iktisadi hayat, toplumsal iştirakin sağlanabildiği sağlam bir ilahi-tabii düzen sayesinde sürdürülebilir bir refah ve mutluluk ortamı oluşturabilir. Bu ölçülerde dayalı bir fütüvvet ruhunun böyle bir kapasitenin oluşmasına önemli katkı sunacağı samimi kanaatimizdir.

Esasında sadece iş hayatını değil, diğer alanlarda da toplumsal ortalamanın dışına taşan her tür kıymet ölçüleriyle sevk ve idare etmek uzun soluklu olamaz her alanda huzursuzluk kendini gösterir. Nitekim yukarıda bahsi geçen yüzyıllarda hızla artan oluşumlar zaman zaman çok ciddi gerilimlere yol açmıştır. Bunun en bariz örneği, 17. yüzyılda *Kadıızâdeliler* meselesidir. Nitekim ünlü fıkıh alimi İbni Teymiyye'nin (ö. 1328) görüşlerinden etkilenen Birgivi Mehmet Efendi'nin (ö. 1573) fıkhi görüşlerini takip eden 4. Murad dönemi Fatih ve Ayasofya Camilerinin etkili vaizi Kadıızade Mehmet Efendi (ö. 1635)²², kendisine inanan bir kitle ile tekke-zaviye ve mensuplarına karşı saldırgan bir tutum içine girmişlerdir. Bu hareket hem ulemanın kendi arasında hem ulema ve sufiler arasında ciddi tartışmalara sahne olmuştur. Aynı zamanda, devletin etnik, siyasi ve iktisadi bakımdan zaten oldukça istikrarsız olduğu, ayaklanmaların geniş kitlelere sirayet ettiği bir döneme denk geldiği için, merkezi yönetimi de bir hayli meşgul etmiştir. Kadıızade ve onu takip eden bazı vaizlerin iddiasının temelinde Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan bazı adet ve uygulamaların Kur'an'a ve Sünnete uygun olmadığı gerekçesiyle bid'at olarak nitelendirilmesi, halk nezdinde kabulünün sağlanması ve devlet tarafından yasaklanmalarının istenmesi vardır. Kısacası, hareketin özünde her türlü bid'atın²³ toplumdan temizlenmesi vardır.

Kadıızade Mehmet Efendi'nin itirazları üç noktada toplanabilir (Çavuşoğlu, 2001, 100-102): Tasavvufi düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler (süflerin semâ

22 İmam Birgivi'nin yazdığı 27 eseri olup, bunlar içerisinde üzerine en çok şerh yazılan ve en çok bilineni Türkçe bir ilmihal kitabı olan *Risâle-i Birgivi* ya da *Vasiyetnâme*'dir. Şerhler içerisinde en iyisi Kadıızade'nin şerhi olup, zaten *Kadıızâdeliler* arasında yaygın biçimde okunmuştur ve 1973'te A.F. Meyan tarafından günümüz Türkçesine de çevrilmiştir (Birgivi, 1979). Bu bakımdan, kitabı Birgivi ve Kadıızade'nin ortak ürünü olarak düşünmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Eserde Allah'ın sıfatları, melekler, kitaplar, peygamberler, kabir, kıyamet, kaza ve kader gibi akâit konuları, mezhepler, ahlak konuları, iyi bir Müslümanın hususiyetleri, bid'atlar ve ibadetler sade ve geniş bir şekilde yer alır. Kitap, konu başlıkları ve içeriği bakımından aslında benzerlerinden pek farklı olmayan, ehli sünnet çizgisinde hazırlanmış olup, yukarıda bahsi geçen hâdiselerle birebir ilişkilendirmek pek kolay değildir.

23 Aslında Birgivi bid'atlara basit bir sınıflama ile itikatta, amelde ve adetlerde bid'at diye kısaca üç kısımda değinir (Birgivi, 1979, 216). Kadıızade ise, bid'atları 'ezan ve Kur'an'ın makamlı okunması' gibi 12 somut başlık altında toplar. Daha geniş bilgi için bakınız: İnalıcı, 2018, 237.

ve devranının câiz olup olmadığı, zikir ve mûsiki konuları gibi), dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meseleler (makamla Kur'an ve ezan okuma, salavat getirme ve kabir ziyaretleri gibi) ve sosyal ve siyasal hayatla ilgili hususlar (tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanımı, rüşvet ve musâfaha gibi). Vaaz kürsülerinde dile getirilen fikirler, önce cami cemaati arasında ve padişah meclislerinde tartışılmaya ve kabul görmeye başlamış, ardından devletin bazı uygulamaları karşısında halkın tepkisine destek olmakla devam etmiştir. Nitekim, zalim yeniçeri cuntasına karşı 1651 *Esnaf Ayaklanması*na vaazlarıyla aktif destek vermişlerdir. Ama söz konusu tepki daha sonra meyhanelerin ve tütünün yasaklanması gibi bazı icraatlara sığmamış, tekke ve zaviyelere, tasavvuf ehline karşı önce kürsülerden sonra tekkelere baskınlar yapıp taşlı-sopalı saldırılarda bulunmaya, dervişlere imanlarını yenilemelerinin istenmesi, kabul edilmediğinde de öldürülmelerine kadar varmıştır. Hatta işi o kadar ileri götürmüşler ki, eli taşlı-sopalı bir grupla Fatih Camii avlusunda bir araya gelerek selâtin camilerinin tek minareli olmalarını, diğer minarelerin yıkılması gerektiğini isteyecek kadar taşkınlığa vardırıncaya, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) ulemadan haklarında fetva istemiş ve idam kararları verilmişse de Kıbrıs'a sürgünle (1656) ortalık sakinleşmiştir (İnalçık, 2018, 234-242).

Buna ilave olarak, kentlilik bilincinin nispeten düşük, iktisadi yapıya (esnaf ve sanatkarlara) dair kayda değer bir içerik ve üslup geliştirmeyen ve giderek ideolojik bir dilin hâkim olmaya başladığı fütüvvetnamelerin gelişen iktisadi zümreleri kendi ekseninde tutabilmesi kolay olmayacaktır. Bugün dahi kırsal hayat tarzı üzerinden geliştirilen dini anlayışın şehirdeki imalat-ticaret-hizmet-bilim-kültür-sanat-siyaset üzerinden oluşan dini anlayışa öncülük etmek bir yana, onunla uyuşması bile düşünülemez. Bu tartışma, esasında günümüzde de yapılmaktadır: Bilhassa kısa zaman dilimlerinde kırsal kesimlerden şehir merkezlerine doğru gerçekleşen hızlı göç hareketlerinin ortaya çıkardığı, sosyal, kültürel ve iktisadi değişim, kırsal ve kentsel din anlayışları arasındaki tartışmayı canlı tutmaktadır. Kaldı ki, İslam medeniyeti her zaman Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in medeniyete dair telkinleri doğrultusunda şehir merkezleri esas alınarak gelişmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, sırasıyla Şii-Alevi-Bektaşî tarzı inanç telakkilerinin Türkmen boyları üzerindeki tesiri, Fütüvvet-Ahilik düşüncesi ile Şii-Alevi-Bektaşî düşüncesi arasında inanç telakkileri bakımından etkileşim noktaları, fütüvvetnamelerin ve diğer fütüvvet kaynaklarının Şiileşmesi ve Ahilik üzerine tesiri ve Ahiliğin zaafa uğramasında Şii ve bâtinî görüşlerin etkisi incelenmiştir. Sonuçta, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Fütüvvet-Ahilik ve Şii-Bektaşî-Alevi düşünceleri/hareketleri arasında oldukça yakın bir ilişki ve etkileşim olduğu tespit edilmiştir.

Zira Fütüvvet-Ahilik hareketinin farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda farklı toplum kesimleriyle etkileşim halinde olduğu ve sahip olduğu işlevlerin bu zaman, mekân ve grup dinamiklerinden hem etkilendiği hem de onları etkilediği anlaşılmaktadır. Söz konusu dinamikler içerisinde en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz Şii-Alevi-Bektaşî toplum kesimleri ve onların inanç telakkileri ve kurumsal yapıları olmuştur. Bu etkileşimin tarihi gerçeklerden dolayı özellikle 13. yüzyılda Fars ve Anadolu coğrafyalarında yoğun bir şekilde yaşandığı anlaşılmaktadır.

Esasında fütüvvet düşüncesinin farklı zamanlarda farklı toplumlarda hayat bulmasının hareketin çok kültürlü ve çok fonksiyonlu bir yapıda daha dinamik ve

geniş kabul görmesine katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim fütüvvet hareketi zaman zaman halklar ve müellifler tarafından *gençlik fütüvveti*, *erkekler birliği/fütüvveti*, *kahramanlık fütüvveti*, *kılıç fütüvveti*, *ısar fütüvveti*, *sûfi fütüvveti* ya da *fütüvvet tarikati* ve *Anadolu (esnaf) fütüvveti* ya da *Ahilik* olarak adlandırılmıştır. Fütüvvet hareketinin özellikle Fars ve Anadolu Türk bölgelerindeki yapılanması süreçlerinde Şii-Alevi-Bektaşî hareketleri ve onların inanç ve ritüelleriyle daha fazla etkileşim halinde olduğu anlaşılmaktadır. O bakımdan, Farsça ve Türkçe fütüvvetnamelerde ve Ahiliğin diğer bazı kaynaklarında Şii inanç telakkilerinin etkisini yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Hele bazı kaynaklarda bu tesirin ileri düzeyde bir Safevî tarzı bir siyasi propaganda diline dönüştüğü söylenebilir.

Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin bilhassa ilk asırlarında ise uç bölgelerde gâziyân (alpler) ve abdalân (alperenler, dervişler) Türkmen zümrelerinin anladıkları ve icra ettikleri fütüvvet anlayışı esas itibarıyla bu minval üzere olmuştur. Nitekim 13. asrın sonuna doğru İran yönünden gelen Şii menşeli mezhep ve tarikat propagandası, Moğol baskısı ve bazı durumlarda devletin yerleşme politikası ile birleşince, bu toplulukların çoğunlukla Batıya doğru göç etmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle, Balkanlarda Türklük ve Müslümanlık ağırlıklı olarak Horasan-Bektaşî dervişleri vasıtasıyla yayılmıştır. Nitekim Osmanlı merkez yönetimi ve onun yakın irtibatında olduğu medrese ve (sufi ve esnaf) tekke çevreleri ile Rumeli Türkmen dervişleri arasındaki İslami anlayış farklılığını ve daha sonraki asırlarda ortaya çıkan bazı siyasi gerginliklerin ve ayaklanmaların sebebinin de önemli ölçüde bu noktada aramakta fayda vardır.

Esasında, fütüvvet ve Şii-Alevi etkileşimini inceleyen literatürde ağırlıklı olarak Şii-Bektaşî-Alevi inanç telakkilerinin fütüvvet ve Ahiliğe tesiri üzerinde durulur. Fakat bazı kaynaklarda tam tersine, ağırlıklı olarak fütüvvet ve Ahiliğe dair bazı inanç motiflerinin Bektaşîliğe ve Aleviliğe yansımaları üzerinde dururlar. Nitekim fütüvvetnamelerin sadece fütüvvetin ve Ahiliğin değil, Bektaşîliğin ve Aleviliğin de temel kaynaklarından biri olduğu, dolayısıyla, orada yer alan temel inanç ve ritüellerin ağırlıklı olarak Aleviliğe geçtiği iddia edilmiştir. Öyle ki, fütüvvetnamelerde geçen yol ata ve yol kardeş edinme, kırklar cemi, şet kuşanma, hırka ve taç giyinme, şerbet ikramı gibi pek çok erkanın, Hz. Ali'ye, Ehl-i Beyt'e hürmetin Bektaşîlik'te ana düsturlar arasında yer almaktadır. Bundan dolayı bazı yazarlar Ahiliği Alevilik tarihinin arka planında yer alan ve Alevi örgütlenmesine doğrudan katkı sunan bir kurum olarak görürler.

Ayrıca, hemen her fütüvvetnamede ısrarla vurgulanan Fütüvvetin şartlarının, Fütüvvet alınmayacak kişilerin veya Fütüvveti düşüren hallerin önemli bir kısmı zaten Bektaşî-Alevi kaynaklarında geçmektedir. Hatta Fütüvvetin silsilesi, On İki İmam ve Gadir-i Hum hadisesi gibi Şii-Bektaşî-Alevi inancının en temel konuları özellikle 15. yüzyıldan sonra kaleme alınan fütüvvetnamelerin pek çoğunda yer bulmuştur. Aynı şekilde, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapıların makamları hem birçok fütüvvetnamede hem de Alevi kaynaklarında uzun uzadıya anlatılmaktadır. Yine hadis olarak aktarılan "*Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur*" sözü hem fütüvvetnamelerde ve şeceremelerde hem de Bektaşî-Alevi geleneğinde destanlaşmış bir retoriiktir.

Her ne kadar etkileşimin iki yönlü olması mümkün olsa da bizim de paylaştığımız baskın görüş, Şii-İmamiye-Alevi-Bektaşî akidelerinin ve ritüellerinin zamanla fütüvvetnamelere sirayet ettiği, hatta bu belgelerde hâkim bir dil haline geldiği ve bunun fütüvvet ve Ahilik geleneğinin pratiklerine de intikal ettiği yönündedir. Nitekim fütüvvetnamelerde sık bahsi geçen Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ilk

dönemlere ait fütüvvetnâmelerde de geçse bile, daha sonraki metinlerde olduğu gibi baskın bir dile dönüşmemiştir. Aynı şekilde, Fütüvvetin şeceresi Şiiliğin şeceresi ile neredeyse aynı zincirle Yesevî'den başlayarak On İki İmam üzerinden Hz. Ali'ye ve oradan Hz. Peygamber'e bağlanmaktadır. Bu itibarla, ilgili literatürde 'fütüvvetin ya da fütüvvetnamelerin Şiileşmesi' tabiri kullanılmaktadır. Fuad Köprülü, bu sebeple Ahilerin 14. asrın sonlarında Bektaşî adını aldıklarını ve silsilelerini de Hacı Bektaş Veli'ye bağladıklarının kuvvetle muhtemel olduğunu iddia eder.

Abdülbaki Gölpınarlı, bu durumu, bu eserlerin yazıldığı dönemde Osmanlı ülkesinde bu türden Şii-Alevi geleneklerin toplum nezdinde oldukça yaygın olması ile açıklar. Köprülü bu görüşü benimsemekle birlikte, bazı dönemlerde devlet otoritesinde ortaya çıkan bazı zafiyetlerden istifade edip yer yer devletle çatışmaya varan Şii-Bektaşî retorliğini ve ayaklanmalarını da eklemektedir. Dolayısıyla, bu kadar itibarlı ama aynı zamanda egemen bir Horasan kökenli tasavvufî anlayışın fütüvvet ve Ahilik geleneğini etkilememesi zaten düşünülemez idi ve öyle de olmuştur. Nitekim fütüvvetnamelerdeki silsile, ritüeller ve adap kuralları Sünni-sufi gelenekten ziyade Şii-Bektaşî geleneğe çok daha yakın durmaktadır. Fakat, bazı araştırmacılar takiyye olarak değerlendirse de daha sonraki asırlarda bu eserlerin elle yazılan kopyalarında siyasi otoritenin (muhtemelen halkın da) talebiyle Sünni bir karakter kazanmaya başlamıştır.

Netice itibarıyla, pek çok fütüvvetnamede yer alan bu tür bilgilerin ister bilmeden isterse propaganda amacıyla yazılsın Fütüvvet/Ahilik anlayışının ve teşkilatının zamanla zaafa ve itibar kaybına uğramasında bize göre önemli payının olduğu aşikardır. Başka bir deyişle, Ahilik geleneğinin sonraki asırlarda devlet ve millet nezdinde saygınlığını koruyamamasının sebeplerinden birini de Şii ve bazı batını görüşlerin etkisinin artmaya başlamasında aramakta fayda vardır. Nitekim özellikle 16. asırdan itibaren Osmanlı ulemasının ve Sünni sufi zümrelerin Ahilere daha mesafeli bir tutum aldıkları bilinmektedir. Zira ulemanın, ümeranın, sermaye sahiplerinin ve sufi çevrelerin itimadını kaybeden bir yapının geniş halk kitlelerince benimsenip destek görmesini beklemek hayli zor olsa gerektir.

Kaynaklar

- Attar, Ferüdüddin. *Mantuk al-Tayr*. 2 Cilt. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: MEB Yayınları, 2001.
- Barkan, Ö. Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1587): Vakıflar Dergisinden Seçmeler III*. Haz. Coşkun Çakır. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.
- Bekki, Salahaddin – Yalçın, Enis. "Bazı Fütüvvetnameler ve Şecerenameler Işığında Hz. Ali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 90 (2009), 25-46.
- Birgivi, Mehmed E. *Birgivi Vasiyetnamesi (Kadıze Şerhi)*. Sadeleş. A. Faruk Meyan, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979.
- Cevdet, Muallim. *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği: İbn-i Battuta'ya Zeyl*. Çev. Cezair Yazar, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.
- Çağatay, Neşet. "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (1952), 61-84.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızedeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, M. Zillioğlu Evliyâ. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. C. 2. Türkçeleş. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969.
- Dalkıran, Sayın. *İran Safevî Devleti'nin Kuruluşu ile Osmanlı-İran İlişkilerinde Şiiliğin Rolü*.

- İstanbul: OSAV Yayınları, 2022.
- Dalkıran, Sayın. *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şii Akidesine Tenkitleri*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2017.
- Eliaçık, Muhittin. "Anadolu İkliminde Gelişmiş Bektaşilik ve Ahilik Üzerinde Ortak Ritüeller İncelemesi". *14. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 18-20 Ekim, Ankara. Ed. O. Kurtoğlu ve A.Ç. Erginer, HBV Üniv. Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları U.A.M. (2018), 512-516.
- Emecen, Feridun M. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2021.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvet/Ahilik-Tasavvuf İlişkisi İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarımlar: Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme". *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi* 8/2 (2022), 185-222.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri". *İş Ahlakı Dergisi* 14/1 (2021a), 27-62.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvetnamelerin Türleri ve Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnamelerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme". *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi, 'Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat' Özel Sayısı 5* (2021b), 88-113.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 16/2 (2021c), 173-198.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvetin ve Ahiliğin Menşei, Mahiyeti ve Türleri", *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi, 'Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat' Özel Sayısı 5* (2021d), 1-15.
- Erdem Ekrem. "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri". *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 48 (2016), 17-44.
- Erdem, Ekrem. *Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli: Ahilik*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. Önsöz. iç. *Mantık Al-Tayr*. C. 1. Feridüddin Attar. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: MEB Yayınları, 2001.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvet-nesmesi". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 17/1-4 (1955-1956a), 27-72.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Fütüvvet-Name-i Şeyh Seyyid Hüseyin ibni Gaybi". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 17/1-4 (1955-1956b), 73-126.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Fütüvvet-Name-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 17/1-4 (1955-1956c), 127-155.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Burgazi ve Fütüvvet-nesmesi". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953), 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950/2011). Ayrıca kitap olarak, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Gülten, Sadullah. *Türklerin Hz. Ali'si: Destanlar, Efsaneler ve Menkıbeler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2023.
- Güngör, Özcan. "Aleviliğin Caferilikle İlişkinin Sosyolojik İçerik Analizi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 71 (2014), 83-109.
- Hacı Bektaş Velî, Hünkâr. *Besmele Tefsiri*. Haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Hacı Bektaş Velî, Hünkâr. *Makâlât*. Haz. Ali Yılmaz, vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Hacı Bektaş Velî, Hünkâr. *Velâyetnâme*. Haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hasan b. Müslim, S. Alizade. *Hızırnâme Alevî Bektâşî Âdab ve Erkânı (Buyruk)*. Haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- İnalçık, Halil. *'Devlet-i Aliyye' Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Cilt II:*

- Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Kardaş, Sedat. Ali Nihani'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnâmesi'nde Ahi Evran ile Hacı Bektaş-ı Veli İlişkisi. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 5-7 Ekim 2017, Kırşehir. Ed. A. Gökbel ve A. Doğan, Kırşehir Ahi Evran Üniv. Yayını (2018), 815-835.
- Kaygusuz Abdal. *Saraynâme*. Haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kaygusuz Abdal. *Dil-güşâ*. Haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kaygusuz Abdal. *Erkânname 1*. Haz. Doğan Kaplan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kitâb-ı Cabbâr Kulu*. Haz. Osman Eğri. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kitâb-ı Dâr*. Anonim. Haz. Osman Eğri. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği, 2011a.
- Köksal, M. Fatih – Gıynaş, K. Ali. "Bir Bektaşî Fütüvvet-namesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 59 (2011b), 403-422.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2018a.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2018b.
- Köprülü, M. Fuad. *Anadolu'da İslamiyet*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2017.
- Köprülü, M. Fuad. "Bektaşîliğin Menşe'leri". Çev. Mehmet Yaman. *Türk Yurdu Dergisi* 7 (1925/1995); <https://www.alevibektasi.eu> > id=790:bektasiligin-menseleri.
- Kuşeyri, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Muhammed b. Hanefiyye Cengi*. Anonim. Haz. Ceyhun Ünlüer. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Mustafa, Celal-zade. *Selim-name*. Haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Naci, Muallim. *İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği: İbn-i Battuta'ya Zeyl*. Çev. Cezair Yazar. İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.
- Nihani, Ali. *Ali Nihani'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnamesi*. Haz. Sedat Kardaş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Radavî, Abdulgani M.b.A.H. *Fütüvvetnâme-i Tarikat*. Haz. Osman Aydınli. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Rumi?, Firdevsi. *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyet-name*. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.
- Ocak, A. Yaşar. "Bektaşîlik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/373-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, A. Yaşar. "Alevî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Mustafa. "Güşehri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/250-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Said, Baha. "Bektaşîlik II". *Türk Yurdu* 5/26 (1927), 214-215.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Türk Dini Tarihinde Fütüvvetnamelerin Yeri ve Önemi". *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 27-29 Eylül 2018, Kırşehir. Ed. A. Gökbel, A. Doğan, A. Gündüz ve F. Çil, Kırşehir Ahi Evran Üniv. Yayını (2019), 403-419.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Ahilik Kültürünün Aleviliğe Yansıyan Boyutları". *II. Ahilik ve El Sanatları Sempozyumu*. 10 Ekim, Antalya. 1-16 (2000); Ayrıca, *Yol Dergisi*. 25 (2003), 98-112.
- Sarıkaya, M. Saffet. *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Seyfeli, Mahmut. "Balkanlarda Geleneksel Helva Sohbetlerinin Ahilikle İlgisi". *V. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 3-5 Ekim 2019, Kırşehir. Ed. A. Gökbel, A.

- Gündüz, A. Doğan, İ. Kasap ve F. Çil, Kırşehir Ahi Evran Üniv. Yayını (2020), 359-380.
- Seyyid Safi. *Şeyh Safi Buyruğu*. Çev. Doğan Kaplan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Söylemez, Mahfuz (Haz.). *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtuma, Dâstân-ı Hâtun*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Şahin, Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Toplumunda Dini Zümreler (1300-1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Şehristâni, M.b. Abdülkerim. *Dinler ve Mezhepler Tarihi (el-Milel ve'n-Nihal)*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Şeker, Mehmet. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin Muhtasar Fütüvvet-namesi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2011.
- Şen, Adil. "1792 Tarihli Sakalar Fütüvvetnamesindeki Ahilik Merasimleri ve Ahlak İlkeleri". *V. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 1, 3-5 Ekim 2019, Kırşehir. Ed. A. Gökbel, A. Gündüz, A. Doğan, İ. Kasap ve F. Çil, Kırşehir Ahi Evran Üniv. Yayını (2020), 1-7.
- Taeschner, Frank. "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri". Çev. Semahat Yüksel. *Bellekten* 36/142 (1972), 203-235.
- Taeschner, Frank. "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)". Çev. Fikret İşıltan. İstanbul. *Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953), 1-30.
- Taş, Kibar. "Aleviliğin Tanımı ve Temel İbadetleri (Kureyşan Ocağı Özelinde)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 104 (2022), 471-490.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nameler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Der'in Yayınları, 2006.
- Ünlüsoy, Kamile. "Balım Sultan'a Nispet Edilen Bir Fütüvvetnameye Dair Bazı Değerlendirmeler". *V. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 3-5 Ekim 2019, Kırşehir. Ed. A. Gökbel, A. Gündüz, A. Doğan, İ. Kasap ve F. Çil, Kırşehir Ahi Evran Üniv. Yayını (2020), 341-358.
- Virânî Baba. *İlm-i Câvidân*. Haz. Osman Eğri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Rıza. *Aleviliğin Doğuşu*. Çev. Barış Yıldırım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Yıldırım, Rıza. "Shi'itisation of the Futuwwa Tradition in the Fifteenth Century. *British Journal of Middle Eastern Studies* 40/1 (2013), 53-70.
- Zebidi, Ahmed bin A. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. C. 4. Çev. ve Şerh. Kâmil Miras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Zebidi, Ahmed bin A. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. C. 9. Çev. ve Şerh. Kâmil Miras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980.

Extended Abstract

The aim of this study is to identify the interaction points of the Futuwwa-Akhism and the Shī'ī-'Alawī-Bektāshi movements in the Turkification and Islamization process of Anatolia and Rumelia geographies. For this purpose, the influence of 'Alawī-Bektāshi style belief concepts on the Turkmen tribes, the interaction points between the Futuwwa-Akhi thought and the Shī'ī-'Alawī-Bektāshi thought in terms of belief motifs, the Shi'itization of the futuwwatnamas and its effect on the Akhi order, the reflections of this situation on the economic life, and the influence of esoteric views in the weakening of the Akhism in the Shiite were examined. It is understood that the Futuwwa movement interacted more with the Shī'ī-'Alawī-Bektāshi movements and their beliefs and rituals, especially during its structuring processes in the Persian and Anatolian Turkish regions.

In this regard, it is possible to see the intense influence of Shī'ī beliefs in Persian and Turkish futuwwatnamas and some other sources of Akhism. As a matter of fact, the dominant view in the literature in question is that Shī'ī-Imāmiyya-'Alawī-Bektāshi creeds and rituals spread to the Futuwwatnamas over time, and even became a dominant language in these documents, and this was also transferred to the practices of the Futuwwa and Akhi tradition. Because the

sequence, rituals and rules of etiquette in the futuwwatnames are much closer to the tradition in question than to the Sunni-Sufi tradition. Likewise, the genealogy of Futuwwa is connected in almost the same chain as the genealogy of Shi'ism, starting from Yasawī, through the Twelve Imāms, to 'Ālī, and from there to the Prophet Muhammad. Again, although the love of 'Ālī and Ahl al-Bayt, which is frequently mentioned in the futuwwatnamas, is also mentioned in the futuwwatnamas of the early periods, it has not become a dominant language as in later texts. It can be said that this influence has turned into an advanced Safavid style political propaganda language, especially in some Futuwwa texts. In this respect, the term Shi'itization of futuwwa or futuwwatnamas is used in the relevant literature. For this reason, famous historian Fuad Köprülü claims that the Akhis took the name Bektāshi in the late 14th century and that it is highly probable that they linked their lineage to Hācī Bektāş Velī.

However, in some sources, on the contrary, it is emphasized that some belief motifs of Futuwwa and Akhism are reflected in Bektāshiyya and 'Alawiyya. As a matter of fact, it has been claimed that futuwwatnamas are one of the basic sources not only of Futuwwa and Akhism, but also of Bektāshiyya and 'Alawiyya, and therefore, the basic beliefs and rituals contained therein were predominantly transferred to 'Alawiyya. So much so that many of the rituals mentioned in the Futuwwatnamas, such as taking a path as an ancestor and a companion, the gathering of forties, donning a sheath, wearing a cardigan and a crown, and offering sherbet, and respect for 'Ālī and the Ahl al-Bayt are among the main principles in Bektāshiyya. For this reason, some authors see the Akhi order as an institution that lies in the background of the history of 'Alawiyya and directly contributes to the 'Alawī organization.

Although some researchers consider it as 'taqiyya' (deception for religious purposes), it began to gain a Sunni character in the copies of these works that were reproduced in the following centuries, upon the request of the political authority (and probably the public). As a result, it is obvious to us that such information contained in many futuwwatnamas has an important role in the weakening and loss of reputation of the Akhi tradition over time. Hence, it is known that especially from the 16th century onwards, Ottoman scholars and Sunni Sufi groups took a more distant attitude towards the Akhis.